

Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku

Ivanišin, Maša

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:191:120624>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija
Diplomski sveučilišni studij

MAŠA IVANIŠIN

Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku

Tourism and quality of life in Dubrovnik

Diplomski rad

Opatija, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija
Diplomski sveučilišni studij
Održivi razvoj turizma

Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku

Tourism and quality of life in Dubrovnik

Diplomski rad

Kolegij: **Ekonomska održivost
turizma**

Student: **Maša IVANIŠIN**

Mentor: doc. dr. sc. **Daniela SOLDIĆ
FRLETA**

Matični broj: **3674/21**

Opatija, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJEKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI RADA

Ime i prezime studenta: Maša Ivanišin

Matični broj: 3674/21

Izjavljujem da sam diplomski rad pod naslovom

Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku

izradila samostalno te sam suglasna o javnoj objavi rada u elektroničkom obliku.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

U Opatiji, rujan, 2022.

Potpis studenta

Sažetak

Najčešće proučavani učinci turizma kroz povijest svakako su ekonomski učinci. Dosadašnja istraživanja pokazala su vezu između učinaka turizma, kvalitete života i podrške turizmu od strane lokalnog stanovništva. Ovaj rad, osim ekonomskih, uključuje i socio-kulturne i okolišne utjecaje turizma i utvrđuje kako ih stanovnici destinacije percipiraju. Promatran je i utjecaj turizma na kvalitetu života lokalnog stanovništva te njihova uloga u planiranju razvoja destinacije. Predstavljena su najvažnija saznanja o učincima turizma te istaknuti rezultati dosadašnjih istraživanja o utjecaju turizma na kvalitetu života. Prikazana su i obilježja turizma u Dubrovniku, a za kraj su izneseni rezultati empirijskog istraživanja koji su pokazali kako lokalno stanovništvo Dubrovnika percipira više pozitivnih ekonomskih učinaka turizma nego negativnih. Jednak je slučaj i kod socio-kulturnih utjecaja, dok je percepcija utjecaja turizma na okoliš uglavnom negativna. Negativno je ocijenjena i razina uključenosti stanovništva u oblikovanje turizma, kao i adekvatnost trenutnog načina upravljanja turizmom u Dubrovniku.

Ključne riječi: učinci turizma, kvaliteta života, lokalno stanovništvo, održivi razvoj turizma, Dubrovnik

Sadržaj

Uvod	1
1. Učinci turizma i kvaliteta života	2
1.1. Ekonomski učinci turizma	2
1.2. Socio-kulturni učinci turizma	5
1.3. Okolišni učinci turizma	8
1.4. Kvaliteta života lokalnog stanovništva	10
1.5. Značaj lokalnog stanovništva za održivi razvoj turizma	14
2. Obilježja turizma u Dubrovniku	18
2.1. Turistički resursi i ponuda grada Dubrovnika	18
2.1.1. Prirodni resursi Dubrovnika	19
2.1.2. Dubrovačka kulturno-povijesna baština	20
2.1.3. Sportsko-rekreacijska ponuda	22
2.1.4. Smještajni kapaciteti	22
2.2. Turistička potražnja grada Dubrovnika	25
3. Metodologija i rezultati empirijskog istraživanja	31
3.1. Percepcija ekonomskih učinaka turizma	34
3.2. Percepcija socio-kulturnih učinaka turizma	37
3.3. Percepcija okolišnih učinaka turizma	41
3.4. Uključenost u razvoj turizma i percepcija kvalitete života	42
Zaključak	48
Bibliografija	50
Popis ilustracija	55

Uvod

Od svojih početaka turizam je, osim na gospodarstvo, pokazivao utjecaj na različite aspekte života ljudi koji u njemu sudjeluju. Ti su se utjecaji zbog sve dostupnijih i brojnijih turističkih putovanja zadnjih desetljeća intenzivirali, a posebice su na značaju dobili učinci turizma na lokalno stanovništvo u receptivnim destinacijama. U ovom diplomskom radu riječ je upravo o učincima koje turizam ostavlja na lokalno stanovništvo, kao i o njegovom utjecaju na kvalitetu njihova života. Za primjer je uzet Dubrovnik, izuzetno posjećena destinacija, vrlo snažno orijentirana turizmu koja se, prije pandemije, povezivala i s pojavom prekomjernog turizma. Stoga je cilj rada odgovoriti na koji način lokalno stanovništvo Dubrovnika percipira učinke turizma, kao i utvrditi kako lokalno stanovništvo percipira kvalitetu života u Dubrovniku.

U prvom dijelu rada naziva „Učinci turizma i kvaliteta života“ predstavljena su dosadašnja saznanja o ekonomskim, socio-kulturnim i okolišnim učincima turizma, kao i o konceptu utjecaja turizma na kvalitetu života lokalnog stanovništva. Napravljen je i osvrt na značaj uloge lokalnog stanovništva na razvoj održivih oblika turizma u destinaciji, budući da je neosporna činjenica da se takav turizam može razvijati samo u uvjetima komunikacije, suradnje i aktivnog uključivanja svih sudionika turističkih aktivnosti u proces njegovog planiranja i razvoja. U idućem poglavlju „Obilježja turizma u Dubrovniku“ prikazana su obilježja turističke ponude i potražnje u gradu Dubrovniku, dok su u zadnjem, istraživačkom dijelu rada naziva „Metodologija i rezultati empirijskog istraživanja“, predstavljeni rezultati anketnog istraživanja percepcije učinaka turizma i kvalitete života provedenog na uzorku punoljetnih stanovnika Dubrovnika.

1. Učinci turizma i kvaliteta života

S obzirom da se turizam promatra kao skup svih odnosa i pojava koje proizlaze iz turističkog putovanja i boravka turista u turističkoj destinaciji¹, za očekivati je da će utjecati na brojne sfere života upravo zbog broja i složenosti pojava i interakcija s lokalnom zajednicom koje nastaju za vrijeme putovanja i boravka izvan mjesta stalnog prebivališta. Sa sve jačim razvojem turizma i turističkih putovanja tijekom zadnjih desetljeća, raste i broj istraživanja turizma i kvalitete života u turističkim destinacijama.^{2 3 4} Tim je istraživanjima cilj otkriti kako lokalno stanovništvo percipira utjecaj i važnost razvoja turizma na njih i njihov život budući da veliki porast broja turista u turistički receptivnim destinacijama za sobom povlači brojne pozitivne i negativne učinke, kako one ekonomske i okolišne, tako i socio-kulturne, i to prije svega na lokalnu zajednicu i stanovnike. Neminovne su promjene u njihovom načinu života te je cilj ovog rada ispitati kako lokalno stanovništvo percipira sve pozitivne i negativne učinke koje turizam ostavlja za sobom, kao i njegov utjecaj na kvalitetu života stanovništva u turističkim destinacijama.

1.1. Ekonomski učinci turizma

S porastom broja turističkih putovanja i pružatelja usluga u turizmu, odnosno porastom turističke potrošnje, uočen je sve veći ekonomski značaj turizma, kako na gospodarski razvitak samih turističkih destinacija i ekonomske koristi lokalnog stanovništva, tako i na cjelokupno nacionalno gospodarstvo.⁵ Kod međunarodnih turističkih kretanja, ekonomski utjecaji bilježe se, prije svega, u turistički receptivnim zemljama, ali i tranzitnim područjima te u turistički emitivnim zemljama iz kojih turisti dolaze i u kojima su zaradili novac koji će

¹ Pirjevec, *Ekonomska obilježja turizma*, 108.

² Costa i drugi, „Impacts of Tourism and Residents’ Perceptions: A Study in the Regional Tourism Area of Lisbon“

³ Hamad, Ahmad, i Papastathopoulos, „Residents’ perceptions of the impact of tourism in Abu Dhabi, United Arab Emirates“

⁴ Kim, Uysal, i Sirgy, „How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?“

⁵ Pirjevec, *Ekonomska obilježja turizma*, 107.

potrošiti tijekom svog putovanja.⁶ Razvidno je da su turistički receptivne zemlje najizloženije ekonomskim utjecajima turizma, štoviše, mnoge takve države temelje svoj gospodarski razvitak upravo na pozitivnim ekonomskim učincima koje turizam izaziva, pri čemu je Hrvatska živi primjer takve politike. Nažalost, takav pristup za sobom povlači brojne druge negativne posljedice, od pretjeranog oslanjanja na turizam te zanemarivanja proizvodnje, do porasta troškova života u turističkim destinacijama. Potrebno je, stoga, promišljeno planiranje i sinergijsko djelovanje od strane vlada nacionalnih država i lokalnih samouprava kako bi se postigao najbolji mogući kompromis i ostvarili što veći pozitivni ekonomski učinci turizma, a minimizirali oni negativni.

Upravo se podjela ekonomskih učinaka turizma na pozitivne i negativne smatra najjednostavnijom i najčešće korištenom zbog lakoće razumijevanja i primjenjivosti. U pozitivne se učinke ubrajaju: rast prihoda subjekata turističke ponude, rast bruto domaćeg proizvoda, rast javnih prihoda, rast prihoda od izvoza proizvoda i usluga putem turizma, rast izravnog i neizravnog zapošljavanja, rast poduzetničke aktivnosti, rast kapitalnih ulaganja, aktiviranje neprivrednih resursa, osnaživanje regionalnog razvoja, poticanje općeg gospodarskog rasta i razvoja te rast životnog standarda lokalnog stanovništva.⁷ Autor Tosun kao pozitivne ekonomske učinke navodi prilike za zapošljavanje i sveukupne prihode lokalne zajednice⁸, dok Prentice ističe turizam kao sredstvo generiranja opće gospodarske koristi.⁹ S druge strane, najznačajniji negativni ekonomski učinci turizma su: neravnomjernost u ostvarivanju učinaka tijekom godine (sezonalnost), rast vrijednosti nacionalne valute za vrijeme turističke sezone, rast cijena proizvoda i usluga u vrijeme trajanja sezone, rast cijena nekretnina na turistički receptivnim prostorima, rast rashoda po osnovi uvoza proizvoda i usluga zbog turizma, prekomjerna gospodarska ovisnost o turizmu, niska stopa povrata na kapitalna ulaganja, odljev novca iz destinacije zbog plaćanja stranih radnika i rast društvenih troškova koji nastaju razvojem turizma, poput troškova zbrinjavanja

⁶ Čavlek i drugi, *Turizam – ekonomske osnove i organizacijski sustav*, 309.

⁷ Ibid., 320.

⁸ Tosun, „Host perceptions of impacts: a comparative tourism study,“ 248.

⁹ Prentice, „Community-driven tourism planning and residents’ preferences,“ 226.

otpada.¹⁰ Valja navesti još i porast poreza na nekretnine kao rezultat razvoja turizma¹¹, kao i porast troškova života.¹²

Autori Ap i Crompton¹³ navode da su prijašnja istraživanja ekonomskih učinaka turizma bila sklona naglašavati njihovu dobrobit za receptivnu destinaciju, dok su, s druge strane zanemarivala troškove. Smatraju da za to postoje dva razloga – prvi je to što su mnoge ekonomske koristi, poput povećanja prihoda i zaposlenosti, opipljive, lako mjerljive i usporedive, dok su mnogi ekonomski troškovi koji proizlaze iz buke, zagađenja i zakrčenosti relativno neopipljivi i teško mjerljivi u ekonomskom smislu. Kao drugi razlog ističu činjenicu da su istraživanja ekonomskih učinaka često naručena od strane zagovaratelja potpore turizmu. Nije, stoga, začuđujuća želja za isticanjem pozitivnih učinaka, što zbog interesa uključenih strana, što zbog pogodnosti za samo istraživanje.

Autori Pičuljan, Težak Damijanić i Šergo¹⁴, nadopunjujući dostupnu literaturu, navode četiri kategorije utjecaja turizma: 1. makroekonomski pristup, 2. mikropristup, 3. pristup s razine rezidenata te 4. interdisciplinarni pristup. U središtu razmatranja makroekonomskog pristupa su ekonomski utjecaji turizma na razini države, a kao onaj utjecaj koji se najčešće istraživao navodi se povećanje zaposlenosti. Slično, i brojni drugi autori kao jednu od najpozitivnijih strana razvoja turizma s ekonomskog gledišta ističu kreiranje radnih mjesta.¹⁵
¹⁶ ¹⁷ Pičuljan, Težak Damijanić i Šergo¹⁸ spominju još i povećanje bruto domaćeg proizvoda i ekonomskog rasta kao primjere pozitivnih utjecaja te istiskivanje lokalnog poslovanja i povećanje uvoza kao negativne utjecaje. Kod mikropristupa utjecajima turizma, kao najznačajnije ekonomske utjecaje ističu smanjenje cijena nekretnina (u manje atraktivnim destinacijama kada se uspoređuju s onim atraktivnijim), povećanje prometa nekretninama i povećanje cijena nekretnina.¹⁹ Smanjenje cijena nekretnina može se objasniti željom za privlačenjem kupaca koji bi inače odabrali kupnju u atraktivnijoj destinaciji, dok se

¹⁰ Čavlek i drugi, *Turizam – ekonomske osnove i organizacijski sustav*, 321.

¹¹ Allen i drugi, „Rural Residents’ Attitudes Toward Recreation and Tourism Development,“ 31.

¹² Weaver i Lawton, „Resident perceptions in the urban–rural fringe,“ 447.

¹³ Ap i Crompton, „Developing and Testing a Tourism Impact Scale,“ 120.

¹⁴ Pičuljan, Težak Damijanić, i Šergo, „Identifikacija i sistematizacija utjecaja turizma,“ 590.

¹⁵ Eraqi, „Local communities’ attitudes towards impacts of tourism development in Egypt,“ 195.

¹⁶ McGehee i Andereck, „Factors Predicting Rural Residents’ Support of Tourism,“ 134.

¹⁷ Ramseook-Munhurrin i Naidoo, „Residents’ attitudes toward perceived tourism benefits,“ 813.

¹⁸ Pičuljan, Težak Damijanić, i Šergo, „Identifikacija i sistematizacija utjecaja turizma,“ 590.

¹⁹ Ibid. 591.

povećanje cijena odnosi na nekretnine u vrlo atraktivnim turističkim destinacijama, i to zbog velikog interesa nerezidenata. Domaće stanovništvo svojom platežnom moći većinom ne može konkurirati stranim turistima, pa im tako nekretnine postaju sve nedostupnije. Autori također navode da je najviše istraživanja utjecaja turizma provedeno s aspekta rezidenata – što se ekonomskih utjecaja tiče, najčešće je spominjano povećanje zaposlenosti, jednako kao i kod makroekonomskog pristupa, zatim povećanje investicija i potrošnje te poboljšanje kupovne moći i prihoda rezidenata kao primjeri pozitivnih učinaka, dok se od negativnih najčešće spominju povećanje cijena dobara i usluga te povećanje cijena nekretnina.²⁰ I drugi autori u pozitivne ekonomske učinke turizma ubrajaju rast prilika za zapošljavanje lokalnog stanovništva i značajne ekonomske koristi za rezidente^{21 22 23}, kao i privlačenje investicija u lokalnu zajednicu, dok u negativne učinke svrstavaju povećanje cijena nekretnina te povećanje cijena dobara i usluga kao posljedicu razvoja turizma.^{24 25} Sve su to učinci turizma koji se najdirektnije tiču lokalnog stanovništva te su kao takvi iznimno bitni kod istraživanja i planiranja daljnjeg razvoja turizma u destinaciji jer, naposljetku, upravo je lokalna zajednica ona koja najviše osjeća posljedice dobrog (ili lošeg) planiranja turizma.

1.2. Socio-kulturni učinci turizma

Osim ekonomskih učinaka turizma koji su u prošlosti najistraživaniji, iznimno su bitni i učinci koje turizam ostavlja na društvenu i kulturološku sferu života, i to prije svega kod lokalnog stanovništva. Oni su isprepleteni i neodvojivi od svih drugih učinaka turizma, a vrlo ih je važno identificirati jer su njihove posljedice, i one pozitivne i negativne, veoma duboke i ostavljaju trag u životima dionika još dugo nakon susreta turista i rezidenata. Autor Fox, kako je navedeno u radu Apa i Cromptona²⁶, objašnjava socio-kulturne učinke turizma

²⁰ Ibid., 592.

²¹ Costa i drugi, „Impacts of Tourism and Residents’ Perceptions: A Study in the Regional Tourism Area of Lisbon,“ 33.

²² Seetanah, „Assessing the dynamic economic impact of tourism for island economies,“ 294.

²³ Zortuk, „Economic impact of tourism on Turkey’s economy: Evidence from cointegration tests,“ 231.

²⁴ Costa i drugi, „Impacts of Tourism and Residents’ Perceptions: A Study in the Regional Tourism Area of Lisbon,“ 33.

²⁵ Brida, Disegna, i Osti, „Residents’ perceptions of tourism impacts and attitudes towards tourism policies,“ 46.

²⁶ Ap i Crompton, „Developing and Testing a Tourism Impact Scale,“ 121.

kao percipirane načine na koje turizam doprinosi promjenama u sustavu vrijednosti, individualnom ponašanju, obiteljskim odnosima, kolektivnom načinu života, razini sigurnosti, moralnom ponašanju, kreativnom izražavanju, tradicionalnim običajima i organizaciji zajednice. Za pretpostaviti je da će izravni i neizravni susreti s turistima iz raznih zemalja koji njeguju različite običaje i navike, pokazuju drugačije obrasce ponašanja i imaju brojna očekivanja vezana za svoj boravak u turističkoj destinaciji, iznjedriti društvene promjene u životu lokalnog stanovništva. Osim u receptivnim destinacijama, socio-kulturni učinci turizma u manjoj se mjeri bilježe i u turistički emitivnim tržištima, primjerice utjecaj na mlade i njihov sustav vrijednosti i kulturu koji se prilikom putovanja mijenjaju pod utjecajem novih iskustava i prenose natrag u matičnu zemlju.²⁷ Upravo se mladi mogu smatrati glavnim pokretačima promjena, kako u ishodišnim destinacijama, tako i u receptivnim. U radu Apa i Cromptona²⁸ navode se dvije kategorije percipiranih socio-kulturnih učinaka turizma na lokalnu zajednicu i receptivno područje. Prva se kategorija odnosi na karakteristike destinacije, uključujući percipirane društvene učinke proizašle iz susreta rezidenata i posjetitelja, poput kulturnog jaza, kriminala, prostitucije i demonstracijskog efekta koji se objašnjava promjenama u ponašanju, stavovima i vrijednostima lokalnog stanovništva pod utjecajem promatranja turista. Druga kategorija uključuje društvene utjecaje na infrastrukturni razvoj i percipirane učinke na lokalne resurse, poput pritiska na lokalne objekte i resurse, suprotstavljanje rada lokalnog stanovništva i uvoza radne snage, učinke na lokalni jezik i kulturu te promjene u načinu života. U još su jednom radu opisani slični socio-kulturni učinci turizma, poput pritiska na prometnu infrastrukturu, utjecaja na infrastrukturu koju lokalno stanovništvo koristi na dnevnoj bazi, kao i utjecaj na očuvanje lokalnih tradicija i susret s drugim kulturama.²⁹ Vidljivo je da su društveni utjecaji turizma brojni i složeni te da se prvenstveno manifestiraju u turističkoj destinaciji. Oni mogu biti pozitivni i negativni te bi, kao i kod ekonomskih učinaka, glavni cilj odgovornih za upravljanje razvojem turizma trebao biti umanjiti negativne socio-kulturne učinke. Idući bi cilj trebao biti što više naglasiti i iskoristiti pozitivne učinke kako

²⁷ Čavlek i drugi, *Turizam – ekonomske osnove i organizacijski sustav*, 317.

²⁸ Ap i Crompton, „Developing and Testing a Tourism Impact Scale,“ 121.

²⁹ Garau-Vadell, Diaz-Armas, i Gutierrez-Tano, „Residents’ Perceptions of Tourism Impacts on Island Destinations: A Comparative Analysis“, 582.

bi zadovoljstvo svih dionika turističkih aktivnosti bilo maksimalno. Navedeno je moguće napraviti jedino društveno odgovornim, dobro promišljenim i detaljno razrađenim planiranjem.

Nadalje, kao neki od pozitivnih socio-kulturnih utjecaja turizma navode se izgradnja i unaprjeđenje lokalnih objekata i usluga pod utjecajem povećanih ekonomskih koristi, zatim očuvanje kulturnog nasljeđa, što materijalnog, što nematerijalnog, kao i razvoj kazališta i muzeja koji, osim što djeluju kao izvor turističke ponude, iznimno su vrijedni i za lokalno stanovništvo. Nadalje se spominju jačanje kulturološke svijesti rezidenata te stvaranje mogućnosti za kulturnu razmjenu između njih i gostiju, posebice kod obrazovnog i seoskog turizma.³⁰ Tsundoda i Mendlinger pozitivnim ističu socijalne interakcije između turista i lokalnog stanovništva te doticaj s različitim kulturama³¹, dok Canizares, Tabales i Garcia navode razvoj infrastrukture, poboljšanje usluge u restoranima, trgovinama i hotelima te osjećaj ponosa pripadnosti lokalnoj zajednici od strane rezidenata kao najpozitivnije percipirane socio-kulturne učinke.³²

U literaturi se kao glavni problemi izdvajaju prevelike gužve uslijed velikog broja turista u destinaciji, kulturna degradacija i smanjenje kulturnog identiteta, komercijalizacija koja dovodi do gubitka autentičnosti i autohtonosti te ranije spomenut demonstracijski efekt. Moguća je pojava nesporazuma između domaćih stanovnika i turista zbog jezične barijere i razlike u običajima, a turizam može utjecati i na pojačavanje problema s drogom, alkoholom i kriminalom³³, te dovesti do pretjeranog iskorištavanja resursa u destinaciji.³⁴ U istraživanju Bimonte i Faralle također se spominje povećanje gužvi, ali i narušavanje kvalitete međuljudskih odnosa kod lokalnog stanovništva za vrijeme turističke sezone.³⁵ Navedeni negativni učinci turizma razlog su izražene potrebe za odgovornim upravljanjem turističkom destinacijom, kao i pravodobnim i učinkovitim odgovorom na pojavu istih. Za očekivati je

³⁰ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 113.

³¹ Tsundoda i Mendlinger, „Economic and Social Impact of Tourism on a Small Town: Peterborough New Hampshire,“ 62., 66.

³² Canizares, Tabales, i Garcia, „Local residents' attitudes towards the impact of tourism development in Cape Verde,“ 92.

³³ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 114.

³⁴ Hamad, Ahmad, i Papastathopoulos, „Residents' perceptions of the impact of tourism in Abu Dhabi, United Arab Emirates,“ 563.

³⁵ Bimonte i Faralla, „Does residents' perceived life satisfaction vary with tourist season? A two-step survey in a Mediterranean destination,“ 203.

da je probleme vezane za socio-kulturni aspekt turizma gotovo nemoguće u potpunosti izbjeći, no prijeko je potrebna suradnja i napor svih uključenih u razvoj turizma u destinaciji da bi njihove posljedice bile što manje. Put kojim se održivo upravljanje destinacijom može postići je informiranje i uključivanje lokalnog stanovništva u proces planiranja i donošenja odluka o turističkom razvoju njihovog mjesta. Jedino će takav način upravljanja destinacijom dovesti do podrške daljnjem razvoju turizma.

1.3. Okolišni učinci turizma

Turizam i okoliš su međusobno neodvojivi – turizam bez prirodnog, ali i izgrađenog okoliša ne bi postojao, a utjecaji koje na njega ostavlja su brojni i značajni. Bilen³⁶ objašnjava da su stupanj privlačnosti i kvaliteta nekog prostora osnovni čimbenici odgovorni za privlačenje gostiju, razvoj i opstanak turizma te je zbog toga očuvanje prostora u posebnom interesu turizma – o njegovoj kvaliteti ovise struktura i potrošnja turista, sezonalnost i masovnost posjeta.

U uvjetima intenzivnih turističkih kretanja, kvalitetu okoliša nije nimalo lako postići, kao ni zadržati. Učinci turizma na okoliš uglavnom su se u većem broju promatrali s negativnog aspekta, iako je količina pozitivnih učinaka itekako značajna – on može igrati vrlo važnu ulogu u očuvanju resursa u destinaciji. Neki od pozitivnih utjecaja turizma zabilježeni u literaturi su osiguravanje sredstava za održavanje prirodnih područja i atrakcija, povijesnih i arheoloških lokaliteta, zatim poticanje kontrole kvalitete vode i zraka, kao i razine buke i vizualnog zagađenja te jačanje svijesti o značaju zaštite okoliša.³⁷ Navode se još i povećanje broja parkova i mjesta za rekreaciju te poboljšanje usluga javnog prijevoza.³⁸ Vidljivo je, dakle, da turizam, ukoliko se njime pravilno upravlja, može donijeti velike koristi i poboljšati kvalitetu okoliša. Primjer toga su i zaštićena prirodna područja pod okriljem međunarodnih organizacija, prije svega UNESCO-a (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*). Na temelju strogo uređenih kriterija i karakteristika, dobivaju status različitih tipova zaštićenih područja, pri čemu se u najviši stupanj zaštite ubrajaju nacionalni parkovi,

³⁶ Bilen, *Turizam i okoliš*, 16.

³⁷ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 111.

³⁸ Pičuljan, Težak Damijanić, i Šergo, „Identifikacija i sistematizacija utjecaja turizma,“ 593.

strogi rezervati, specijalni parkovi, parkovi prirode, park šume i drugi. Osim prirodnih lokaliteta, pod zaštitom UNESCO-a mogu biti i kulturni objekti i sadržaji od posebne vrijednosti.³⁹ Republika Hrvatska obiluje takvim lokalitetima i spomenicima, no bitno je istaknuti da je, u uvjetima masovnog turizma koji ovdje prevladava, pravi izazov održati njihovo stanje na zadovoljavajućoj razini, čime se ističe sve veća potreba za odgovornim i održivim upravljanjem. Kada ono izostane, posljedice za okoliš su izrazito negativne, a od najčešćih se spominju zagađenje vode uslijed neadekvatnog postupanja hotela i ugostiteljskih objekata, zagađenje zraka zbog ispušnih plinova brojnih automobila, zrakoplova i ostalih prijevoznih sredstava u destinaciji, zatim buka i vizualno zagađenje kao posljedica pretjerane izgradnje. Tu su još i ekološka zagađenja prirodnih područja zbog njihove prevelike turističke eksploatacije, potom štete na povijesnim i arheološkim lokalitetima, također zbog prevelikog iskorištavanja u turističke svrhe te, naposljetku, štete na sveukupnom okolišu uslijed lošeg planiranja i smještaja atrakcija i ostalih turističkih objekata.⁴⁰ I drugi autori spominju uništavanje prirodnog okoliša pod utjecajem razvoja turizma, kao i nestašicu vode⁴¹, zagađenje zraka^{42 43} i buku.⁴⁴ Većina ovih negativnih učinaka nastaje zbog pretjerane želje za ostvarivanjem materijalnog blagostanja, dok se potencijalne negativne posljedice takvog upravljanja turizmom zanemaruju.

Sam se od sebe nameće zaključak da je zaštita okoliša u interesu svih sudionika turističkih aktivnosti, ali je njezina provedba pod utjecajem današnjih turističkih trendova zahtjevna i podrazumijeva podrobno planiranje te ulaganje napora i razvijanje svijesti svih uključenih strana, od vlada država, preko aktera u receptivnoj destinaciji, sve do turista. Jedino se njihovom međusobnom suradnjom i doprinosom mogu dostići ciljevi održivog razvoja turizma koji podrazumijevaju da se turizmom upravlja na način da je kompatibilan s okolišem i da ne utječe na njegovu degradaciju.⁴⁵ U suprotnom će turistički razvoj i opstanak

³⁹ Bilen, *Turizam i okoliš*, 150.

⁴⁰ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 112.

⁴¹ Muresan i drugi, „Local Residents’ Attitude toward Sustainable Rural Tourism Development,“ 7.

⁴² loc. cit.

⁴³ Mansfeld i Jonas, „Evaluating the socio-cultural carrying capacity of rural tourism communities: a 'value stretch' approach,“ 596.

⁴⁴ loc. cit.

⁴⁵ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 111.

na određenom prostoru biti krajnje upitan, budući da turizam bez kvalitetnog okoliša ne može funkcionirati.

1.4. Kvaliteta života lokalnog stanovništva

Svi opisani učinci turizma imaju nepobitan utjecaj na kvalitetu života stanovnika turističke destinacije. Pojam kvalitete života odnosi se na zadovoljstvo pojedinca vlastitim životom i na osjećaje sreće i ispunjenosti životnim iskustvima – način je to na koji pojedinci gledaju i doživljavaju svoj vlastiti život.⁴⁶ Budući da se radi o subjektivnom doživljaju na koji utječe nebrojeno mnogo faktora, teško je te faktore definirati i doći do nekih generalnih, opće primjenjivih zaključaka. Iz tog su razloga rađena brojna istraživanja na temu kvalitete života kojima se želi doznati kako pojedinci doživljavaju utjecaje različitih čimbenika na kvalitetu njihova života. Za ovaj su rad od posebnog interesa utjecaji turizma na kvalitetu života lokalnog stanovništva.

Autori Woo, Kim i Uysal⁴⁷ istraživali su kvalitetu života stanovnika destinacije iz perspektive zadovoljstva materijalnom domenom života, ali i nematerijalnom koja uključuje emocionalni aspekt, aspekt zdravlja i sigurnosti i aspekt života u zajednici. Svi navedeni aspekti zajednički utječu na cjelokupnu kvalitetu života i podršku budućem razvoju turizma. Njihovo je istraživanje pretpostavilo da će zadovoljstvo materijalnim i nematerijalnim područjima života utjecati na sveukupnu kvalitetu života, a istraženo je pet različitih područja koja uključuju: ispitivanje percipirane vrijednosti razvoja turizma za lokalno stanovništvo, zadovoljstva nematerijalnom domenom života, zadovoljstva materijalnom domenom života, zatim ispitivanje sveukupne kvalitete života te naposljetku ispitivanje podrške daljnjem razvoju turizma. Na sličnim postavkama počiva i istraživanje Kim, Uysala i Sirgyja⁴⁸ – ispitivano je percipiraju li lokalni stanovnici ekonomske, socio-kulturne i okolišne učinke turizma, odnosno utječu li njihove percepcije na osjećaj dobrobiti na materijalni aspekt života, aspekt života u zajednici, emocionalni aspekt i aspekt zdravlja i

⁴⁶ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,“ 248.

⁴⁷ Woo, Kim, i Uysal, „Life satisfaction and support for tourism development,“ 86.

⁴⁸ Kim, Uysal, i Sirgy, „How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?,“ 527., 528.

sigurnosti. Također, istraživali su postoji li, posljedično, posredni utjecaj percipiranih učinaka turizma na zadovoljstvo i kvalitetu života u cjelini. Rezultati ovih dvaju istraživanja pružili su ponešto drugačije rezultate. Prvo je iznijelo dokaze za postojanje veze između percipirane vrijednosti razvoja turizma i zadovoljstva nematerijalnom i materijalnom domenom života, sveukupne kvalitete života i podrške budućem razvoju turizma.⁴⁹ U drugom su, pak, rezultati pokazali da, kako raste percepcija stanovnika o koristima ekonomskih i kulturnih učinaka turizma, tako raste i njihovo zadovoljstvo materijalnim i emocionalnim aspektima života, a posljedično i zadovoljstvo životom u cjelini. No, rezultati su također pokazali da, iako su socijalni i okolišni učinci turizma imali utjecaj na aspekt života u zajednici te zdravlja i sigurnosti, ti se utjecaji nisu odrazili na zadovoljstvo i kvalitetu života ispitanika u cjelini.⁵⁰ Taj bi rezultat mogao indicirati da ispitanici veću važnost i utjecaj na cjelokupno zadovoljstvo i kvalitetu života pridaju materijalnoj i emocionalnoj sastavnici negoli ostalima.

Budući da je istraživanje Woo, Kim i Uysala pokazalo da je kvaliteta života stanovnika pozitivno povezana s percepcijom stanovnika vezanom za daljnji razvoj turizma u destinaciji, prema autorima bi, za povećanje konkurentnosti i održivosti destinacije, trebalo težiti povećanju kvalitete života lokalnog stanovništva. U suprotnom, ukoliko trenutni stupanj razvoja turizma u destinaciji negativno djeluje na kvalitetu života stanovništva, postoji mogućnost da stanovnici ne podrže daljnji razvoj turizma u svojoj zajednici.⁵¹ Ti bi se zaključci mogli preslikati na sve destinacije jer je za pretpostaviti da će zadovoljstvo kvalitetom života lokalnog stanovništva imati pozitivan utjecaj na njihovu podršku turizmu. Visoka kvaliteta života rezidenata turističke destinacije odraz je dobrog upravljanja turizmom, ali vrijedi i suprotno. Iz tog je razloga potrebno pažljivo pratiti kako stanovništvo reagira na promjene proizašle iz različitih utjecaja turizma, odnosno motriti kako se percipira vrijednost turizma od strane svih uključenih strana kako bi se moglo poduzeti odgovarajuće korake i djelovati na održanje, odnosno poboljšanje kvalitete života u lokalnoj zajednici.

⁴⁹ Woo, Kim, i Uysal, „Life satisfaction and support for tourism development,“ 94.

⁵⁰ Kim, Uysal, i Sirgy, „How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?,“ 537.

⁵¹ Woo, Kim, i Uysal, „Life satisfaction and support for tourism development,“ 94.

Do sličnih je rezultata i zaključaka došao i Aref⁵², prema kojemu bi kvaliteta života lokalnog stanovništva trebala bi biti od velikog interesa za vodstvo zajednice. Mjerenje učinka turizma na kvalitetu života stanovnika može pomoći onima koji su zaduženi za planiranje i razvoj zajednice u ostvarivanju postavljenih ciljeva razvoja turizma. Svoje je istraživanje Aref proveo na uzorku stanovnika iranskog grada Shiraza, a za mjerenje kvalitete života lokalnog stanovništva također je ispitivano pet različitih aspekata: zadovoljstvo materijalnom dobrobiti, dobrobiti zajednice, emocionalnom dobrobiti, te zadovoljstvo zdravljem i sigurnošću. Važno je naglasiti da je većina ispitanika ovog istraživanja (62,5%) bila uključena u turističke aktivnosti, odnosno povezana s turizmom. Rezultati su pokazali da ispitanici uglavnom pozitivno percipiraju utjecaj turizma na kvalitetu njihova života u zajednici, čime je podržano postavljeno istraživačko pitanje navedenih autora da postoji pozitivna povezanost turizma i kvalitete života. Pri tome su, među lokalnim stanovništvom, najpozitivnije ocijenjeni utjecaji turizma na materijalnu dobrobit i dobrobit zajednice. Takvi rezultati ne bi trebali čuditi, s obzirom da je većina ispitanika bila povezana s turizmom, a upravo taj dio lokalne populacije osjeća najveće direktne materijalne koristi od turizma, a posljedično i na kvalitetu života.

Prema Andereck i Nyaupane⁵³, iako je implicitno da turizam utječe na kvalitetu života, malo je studija direktno istraživalo percepciju lokalnog stanovništva o tome kakav utjecaj turizam ima na njihovu kvalitetu života i kakve su veze između njihove percepcije kvalitete života i podrške turizmu u zajednici. Zbog toga, kako autori navode, važnost istraživanja percepcije turizma i kvalitete života važna je s više aspekata – pomaže identificirati stavove i percepcije stanovnika o utjecaju turizma na kvalitetu života, istraživačima pomaže ispitati podršku stanovnika prema dodatnom razvoju turizma i specifičnim razvojnim politikama i, naposljetku, pomaže identificirati najistaknutije aspekte učinka turizma na kvalitetu života lokalnog stanovništva. Ističu da se poboljšanje kvalitete života može očitovati kroz razvoj turističke ponude u kojoj može uživati i lokalno stanovništvo – poput festivala, restorana, prirodnih i kulturnih atrakcija te sadržaja za rekreaciju. Nadalje, unapređenje kvalitete života može biti vidljivo i kroz povećanje životnog standarda lokalnog stanovništva uslijed

⁵² Aref, „The effects of tourism on quality of life,“ 26.

⁵³ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,“ 248.

kreiranja radnih mjesta, kao i kroz poboljšanje javnih usluga kao rezultat povećanih poreznih prihoda.⁵⁴ Autor Allen⁵⁵ objašnjava da je u istraživanjima o kvaliteti života fokus na ispitivanju utjecaja turizma na pojedinca, ili pak na zadovoljstvo obiteljskim životom. Neki od ispitivanih pokazatelja kvalitete života uključuju:⁵⁶ osobnu kvalitetu života, čisti zrak i vodu, osjećaj sigurnosti, stabilnu političku okolinu, očuvanje načina života lokalnog stanovništva, očuvanje prirodnih područja, obilje festivala, sajмова i muzeja, prevenciju uporabe alkohola i droga i drugo. Navedeni su pokazatelji razvrstani u osam različitih domena kvalitete života povezanih s turizmom: dobrobit zajednice, urbana pitanja, način života, ponos i svijest zajednice, očuvanje prirode/kulture, ekonomska snaga, pogodnosti za rekreaciju te zločin i uporaba nedozvoljenih supstanci.⁵⁷ Od navedenih osam domena, šest ih je dobilo pozitivne ocjene, što sugerira da turizam poboljšava percipiranu kvalitetu života. Najpozitivnije je ocijenjena domena koja se odnosi na ulogu turizma u pružanju rekreacijskih pogodnosti, iza koje slijede domene ponosa i svijesti zajednice, ekonomske snage te očuvanja prirode i kulture. Dvije su domene ocijenjene negativno – urbana pitanja i zločini i uporaba nedozvoljenih supstanci, što sugerira da je, u navedenom istraživanju, uloga turizma u ovim domenama negativna. Ipak, razina negativnog utjecaja nije ocijenjena visoko problematičnom, a rezultat je u skladu s rezultatima istraživanja Andereck i Jurowski.⁵⁸ Nadalje, rezultati istraživanja otkrili su da je 17,83 puta vjerojatnije da će oni pojedinci čija su zanimanja direktno povezana s turizmom percipirati koristi od turizma, od onih čiji poslovi nisu povezani s turizmom. Varijable poput uključenosti u donošenje odluka o turizmu u zajednici, zatim znanje o turizmu i količina kontakta s turistima također su pozitivno utjecale na percepciju osobne koristi od turizma. Primjerice, istraživanje je potvrdilo da pojedinci koji uspostavljaju čest kontakt s turistima, turizam percipiraju u mnogo pozitivnijem svjetlu od onih koji s njima nemaju čest kontakt. Također, oni pojedinci koji smatraju da turizam utječe na njihovu kvalitetu života iz ekonomske perspektive, vjerojatnije će podržati turizam u zajednici, od onih stanovnika koji ne smatraju da turizam

⁵⁴ Ibid., 249.

⁵⁵ Allen, „Benefits of Leisure Attributes to Community Satisfaction,” 183.

⁵⁶ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,” 253.

⁵⁷ Ibid., 254.

⁵⁸ Andereck i Jurowski, „Tourism and quality of life,” 149.

donosi ekonomske koristi.⁵⁹ Potonji su rezultati u skladu s ranije navedenim rezultatima autora Arefa⁶⁰, a ukazuju da je materijalni aspekt važan faktor utjecaja na kvalitetu života i podršku turizmu. Od drugih rezultata, valja istaknuti da je uključenost sudionika istraživanja u donošenje odluka o turizmu u zajednici imala utjecaj na njihov veći doživljaj osobne koristi od turizma.⁶¹ Pokazatelj je to velikog značaja suradnje lokalnog stanovništva i menadžmenta destinacije u donošenju odluka vezanih za razvoj turizma u destinaciji jer je to jedini način koji će omogućiti da se sagleda šira slika i uzmu u obzir mišljenja i vrijednosti koje zastupa lokalno stanovništvo. Samim time će i utjecaj na podršku turizmu biti pozitivniji. Iz tih je razloga potrebno poticati aktivnu uključenost i suradnju u procesu planiranja i razvoja turizma svih zainteresiranih dionika - kako javnog i privatnog sektora, tako i rezidenata.

1.5. Značaj lokalnog stanovništva za održivi razvoj turizma

U prethodnom je poglavlju istaknuta povezanost percepcije utjecaja turizma na kvalitetu života lokalnog stanovništva i njihove podrške turizmu. Kao vrlo značajan faktor pružanja podrške ubraja se i sudjelovanje stanovnika u aktivnostima planiranja i donošenja odluka vezanih za turistički razvoj destinacije.

Autorice Pavlić, Portolan i Puh⁶² istraživale su percepcije stanovnika Starog grada Dubrovnika, pod zaštitom UNESCO-a, o razvoju turizma. Ističu da se, unatoč poznatoj važnosti turizma za grad Dubrovnik i znanju o važnosti stavova lokalnog stanovništva, malo zna o percepciji stanovnika Dubrovnika o utjecajima turizma. Tako je glavni fokus bio na istraživanju stavova stanovnika Starog grada Dubrovnika prema ekonomskim, socio-kulturnim i okolišnim učincima turizma, kao i ispitivanju njihove potpore trenutnom masovnom, nekontroliranom i neodrživom razvoju turizma ili pak potpore razvoju turizma posebnih interesa, fokusiranom na kulturu. Cilj je bio bolje razumjeti čimbenike koji utječu na potporu, odnosno manjak potpore jednom od spomenutih oblika razvoja turizma.

⁵⁹ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,“ 255.

⁶⁰ Aref, „The effects of tourism on quality of life,“ 28.

⁶¹ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,“ 256.

⁶² Pavlić, Portolan, i Puh, „(Un)supported Current Tourism Development in UNESCO Protected Site: The Case of Old City of Dubrovnik,“ 1.

Čimbenici su uključivali percipirane pozitivne i negativne ekonomske, socio-kulturne stavove i stavove o okolišu te povezanost s razvojem turizma.⁶³ Autorice su pretpostavile da su percipirani pozitivni i negativni ekonomski, socio-kulturni i okolišni utjecaji turizma u vezi s različitim stupnjem povezanosti lokalnog stanovništva s turističkim aktivnostima, kao i s njihovom potporom trenutnom razvoju turizma ili razvoju turizma posebnih interesa. Njihove su pretpostavke u skladu sa saznanjima drugih autora.^{64 65 66} Rezultati istraživanja pokazali su da stanovnici koji su izravno povezani s turizmom ne percipiraju negativne ekonomske, socio-kulturne i okolišne utjecaje turizma i radije podupiru trenutni oblik razvoja turizma nego razvoj turizma posebnih interesa, i to zbog vlastitih ekonomskih koristi koje im turizam pruža. Stanovnici koji su indirektno povezani s turizmom percipiraju pozitivne utjecaje svih komponenata turizma, a jedina komponenta koju percipiraju negativno su socio-kulturni utjecaji turizma, što, prema autoricama, implicira njihovu višu razinu svijesti o socio-kulturnim utjecajima, u usporedbi sa stanovnicima direktno povezanima s turizmom. Unatoč tome što percipiraju negativne socio-kulturne učinke turizma, i ova skupina stanovnika radije podupire trenutni oblik razvoja turizma od razvoja turizma posebnih interesa. Treća skupina – stanovnici koji nisu povezani s turizmom percipiraju više negativnih nego pozitivnih utjecaja turizma i radije podupiru razvoj turizma posebnih interesa od trenutnog razvoja turizma.

Rezultati i zaključci navedenih istraživanja pokazuju da je potpora održivom ili neodrživom obliku turizma ovisna o direktnim ekonomskim koristima za stanovnike, odnosno njihovom izostanku. Indikator je to potrebe za podizanjem svijesti o dugoročnoj važnosti održivog razvoja turizma jer su posljedice koje masovni i nekontrolirani turizam ostavlja za sobom mnogo ozbiljnije i dugotrajnije od njegovih trenutnih pozitivnih ekonomskih učinaka. Shvatljivo je da je stanovnicima koji ostvaruju prihode na temelju turizma, direktno ili indirektno, turizam velikih brojki blizak i poželjan jer im omogućuje prosperitet – teško bi na neki drugi način došli do jednakih, ili barem približnih poslovnih uspjeha i financijske koristi. Također, neosporna je činjenica da bavljenje turizmom

⁶³ Ibid., 2.

⁶⁴ Aref, „The effects of tourism on quality of life,“ 28.

⁶⁵ Andereck i Nyaupane, „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents,“ 258.

⁶⁶ Andereck i Jurovski, „Tourism and quality of life,“ 150.

poduzetnicima pruža razne mogućnosti za ostvarivanje visokih prihoda, ali i omogućuje zapošljavanje brojnim ljudima koji imaju problema s pronalaskom posla. Nije, stoga, začuđujuće što mnogi vide turizam kao svoju priliku ili pak izlaz iz različitih problema. Budući da im je, na neki način, masovni turizam u financijskom interesu, zasigurno im je teže sagledati širu sliku i razviti svijest o negativnim stranama takvog neodrživog oblika turizma. Čak i onda kad su ih svjesni, često će negativne strane zanemariti jer im je bitnija trenutna financijska stabilnost, što je u današnjim vremenima i razumljivo, posebice u slabije razvijenim državama koje na turizmu grade svoj ekonomski rast. Muresan i drugi⁶⁷ ističu da će lokalno stanovništvo prije poduprijeti razvoj održivog turizma ako percipira vlastitu dobrobit od takvog oblika turizma. Sve navedeno ističe važnost odgovornog ponašanja menadžera turističke destinacije, odnosno potrebu suradnje između svih aktera turističkog razvoja kako bi se našla najbolja moguća rješenja koja će u zadovoljavajućoj mjeri zadovoljiti interese svih uključenih strana. Magaš, Vodeb i Zadel⁶⁸ ističu izrazitu heterogenost i isprepletenost različitih turističkih učinaka, ali i heterogenost u načinu na koji različiti dionici destinacije te učinke percipiraju. Štoviše, percepcija ekonomskih, socio-kulturnih i okolišnih učinaka turizma se razlikuje unutar iste grupe dionika. Navedeno govori u prilog tome da bi međusobna suradnja i postizanje konsenzusa između svih aktera u turističkoj destinaciji trebali biti najznačajniji faktori prilikom planiranja održivog razvoja turizma. Očigledno je da je taj put zahtjevan i dugotrajan te da je gotovo nemoguće udovoljiti svim interesima koji se zastupaju s različitih strana, ali međusobna komunikacija, poštovanje, uvažavanje i pomno planiranje jedini mogu dovesti do razvoja održivog oblika turizma koji će zadovoljiti potrebe ove i budućih generacija. Pri tome su mišljenje, stavovi i vrijednosti lokalnog stanovništva od posebnog značaja, i to neovisno o stupnju njihove povezanosti s turizmom jer su upravo oni ti koji najintenzivnije doživljavaju sve objašnjene učinke turizma, pozitivne i negativne.

Zhang, Cole i Chancellor ističu da bi lokalne stanovnike trebalo educirati o razvoju i planiranju turizma u zajednici te kako njihovo sudjelovanje zaista može utjecati na ishode planiranja, a potrebno im je i pružiti potrebne vještine kako bi svoje ideje mogli provesti u

⁶⁷ Muresan i drugi, „Local Residents’ Attitude toward Sustainable Rural Tourism Development,“ 11.

⁶⁸ Magaš, Vodeb, i Zadel, *Menadžment turističke organizacije i destinacije*, 60.

djelo⁶⁹. Također, trebalo bi implementirati i razumljiviji proces planiranja razvoja turizma kako bi bio dostupan za sve stanovnike te ih ohrabrio na sudjelovanje, odnosno kako bi imali više pouzdanja da mogu doprinijeti razvoju turizma u lokalnoj zajednici. Doista je za pretpostaviti da upravo manjak vjere lokalnog stanovništva da će njihove ideje uistinu biti i poslušane, a kamoli prihvaćene, sprječava mnoge da se uključe u proces planiranja razvoja turizma. Odgovornost za to leži u lokalnim vlastima i menadžmentu destinacije koji često samo deklarativno uključuju domaće stanovništvo u proces planiranja kako bi dobili njihovu potporu za razvoj turizma u destinaciji, dok njihova stvarna uključenost često izostaje. U radu Shanija i Pizama⁷⁰ nabrojane su prepreke koje mogu umanjiti učinkovitost sudjelovanja rezidenata u planiranju razvoja turizma u lokalnoj zajednici – nepovjerenje razvojnih stručnjaka prema sposobnosti lokalnih stanovnika za davanje doprinosa u donošenju odluka, njihovo nevoljko dijeljenje znanja i vještina, kao i sporost vladine i općinske birokracije u odgovoru na iskazanu inicijativu uključenih strana. Također, često je fokus razvojnih projekata na tehnološka i ekonomska pitanja, dok je socio-kulturna problematika zanemarena, što može odvratiti članove lokalne zajednice od namjere sudjelovanja u projektima. Zhang, Cole i Chancellor navode da, u usporedbi s menadžmentom destinacije, lokalno stanovništvo često bolje razumije resurse, ograničenja i potrebe zajednice, kao i posljedice razvoja turizma.⁷¹ Ističu da bi, kad bi ih se doživljavalo kao partnere, bili motiviraniji i predaniji planiranju razvoja turizma u zajednici. Iz navedenog je vidljivo da bi odgovorni za planiranje turizma u destinaciji trebali potisnuti vlastitu skepsu i biti otvoreniji prema idejama ljudi kojima, iako možda ne posjeduju jednaka znanja i vještine, činjenica da u toj zajednici žive svakodnevno i osjećaju sve posljedice turizma, itekako daje za pravo i kredibilitet aktivno sudjelovati u planiranju i odlučivanju o razvoju turizma u destinaciji. Osnovni preduvjet za učinkovit doprinos lokalnog stanovništva planiranju turizma je njihova edukacija i informiranje, dok je prihvaćanje činjenice da je participacija domaćeg stanovništva ključ razvoja održivog turizma od strane menadžmenta jedini put prema napretku i ostvarivanju punog potencijala destinacije.

⁶⁹ Zhang, Cole, i Chancellor, „Residents’ Preferences for Involvement in Tourism Development and Influences from Individual Profiles,“ 279.

⁷⁰ Shani i Pizam, „Community Participation in Tourism Planning and Development,“ 555.

⁷¹ Zhang, Cole, i Chancellor, „Residents’ Preferences for Involvement in Tourism Development and Influences from Individual Profiles,“ 280.

2. Obilježja turizma u Dubrovniku

Dubrovnik je zasigurno najpoznatija hrvatska turistička destinacija, a taj status zaslužuje prije svega zbog svoje neponovljive ljepote, iznimno bogate kulturne-povijesne baštine i jedinstvenih prirodnih obilježja. Dubrovački Stari grad može se smatrati velikim spomenikom srednjovjekovne arhitekture – njegove kamene zidine, crkve, palače i šarmantne ulice niti jednog posjetitelja ne ostavljaju ravnodušnim. Posljednjih je godina interes za putovanjem u Dubrovnik uvelike porastao, čak do te mjere da se može reći i da je pretjeran, odnosno da grad ne može podnijeti toliki broj ljudi koji u njega dolazi. Prije svega se to odnosi na goste kružnih putovanja brodom, takozvanih *cruisera*, koji dolaze u Dubrovnik svega na nekoliko sati, no stvaraju ogromne gužve u gradu jer se u kratkom vremenu koncentrira veliki broj ljudi na vrlo malom prostoru. Sve to stvara nezadovoljstvo, kako ostalih gostiju, tako i lokalnog stanovništva. Zbog toga se zadnjih godina počelo raditi na ograničavanju broja turista koji istovremeno borave u Starom gradu, kako bi se smanjili negativni utjecaji masovnog turizma na grad, njegove stanovnike i posjetitelje.⁷² Nažalost, i dalje se može reći da trenutni oblik turizma u Dubrovniku dugoročno nije održiv. Potrebno je mnogo volje, truda i rada svih dionika turističke destinacije kako bi se u gradu počeli razvijati neki novi oblici turizma koji će dugoročno zadovoljiti potrebe sadašnjih i budućih generacija.

2.1. Turistički resursi i ponuda grada Dubrovnika

Očigledno je da, bez prisustva turističkih resursa na nekom području, nema ni turizma. Dubrovnik obiluje kako prirodnim, tako i antropogenim dobrima iznimno visokog stupnja privlačnosti. Osim prirodnih (klima i prirodni okoliš) i kulturnih (tradicija, kulturni događaji, lokalni običaji...), turistički resursi uključuju i infrastrukturu i usluge koji direktno ili indirektno doprinose razvoju turizma (hoteli, agencije, prijevoz i komunikacijske mreže).⁷³ U sljedećim će poglavljima biti predstavljeni najznačajniji turistički resursi Dubrovnika.

⁷² Global Sustainable Tourism Council 2020, *Ocjena odredišta globalnog vijeća za održivi turizam - Dubrovnik, 2019.*, 15.

⁷³ Tsartas, Despotaki and Sarantakou, „New Trends for Tourism Products: The Issue of Tourism Resources,“ 194.-195.

2.1.1. Prirodni resursi Dubrovnika

Povoljni klimatski uvjeti jedan su od glavnih preduvjeta koji privlače velik broj turista u Dubrovnik. Klima dubrovačkog područja svrstava se u primorsku klimu koju obilježavaju intenzivne i česte promjene vremena u svim dijelovima godine, osim ljeti. Tada na Dubrovnik, kao i na ostatak primorske Hrvatske, utječe azorska anticiklona pa su prodori hladnog zraka u to doba godine vrlo rijetki.⁷⁴ U ljetnim mjesecima u Dubrovniku najčešće pušu maestral i zmorac, dok su zimi najčešći vjetrovi bura, tramontana i jugoistočnjak. Sa svojim toplim i dugim ljetima, blagim i vlažnim zimama te velikim brojem sunčanih sati Dubrovnik pruža idealne uvjete za odmor i rekreaciju, pa povoljna klima i neposredno i posredno djeluje kao privlačni faktor za turiste. Kupališna sezona u Dubrovniku traje od svibnja pa sve do sredine listopada, a kristalno čisto i toplo more iznimne kvalitete djeluje kao, vjerojatno, najatraktivniji prirodni resurs toga područja. Sa, po mnogima najljepše dubrovačke plaže Banje, pruža se pogled na Stari grad, a od poznatijih plaža valja još izdvojiti plažu sv. Jakov, kultnu plažu Danče, jedinstvenu Bužu – stjenovitu plažu podno južnih gradskih zidina, zatim Copacabanu i Sunset beach u uvali Lapad.

Od prirodnih turističkih resursa posebno se ističe još i otočić Lokrum nadomak Dubrovnika. Lokrum se može smatrati glavnim i omiljenim izletištem Dubrovčana, a iako je od Dubrovnika udaljen samo 10-ak minuta lagane brodske vožnje, dolazak ondje je poput ulaska u sasvim drugi svijet – otok je prekriven zelenilom kojim „dominira šuma crnike i makije s alepskim borom.“⁷⁵ Na otoku se nalazi botanički vrt koji je osnovan 1959. godine, sa oko 800 različitih vrsta biljaka čije je stvaranje počelo od vremena benediktinaca, još u 11. stoljeću, a posebice se nastavilo kada je otok kupio Maksimilijan Habsburški sredinom 19. stoljeća. Botanički se vrt od 1994. godine nalazi pod zaštitom UNESCO-a kao *Posebni rezervat šumske vegetacije*⁷⁶, a gusta vegetacija pokriva više od 85% površine otoka.⁷⁷ Posebnu atraktivnost Lokruma čini *Mrtvo more*, slano jezero koje je povezano s otvorenim

⁷⁴ https://meteo.hr/klima.php?section=klima_hrvatska¶m=k1

⁷⁵ Grad Dubrovnik, *Strategija razvoja turizma i odredbe u krizing-turizmu na području grada Dubrovnika (1. faza)*, 22.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ <https://www.lokrum.hr/znamenitosti/floristicke-i-vegetacijske-osobitosti/>

morem podzemnim, odnosno podmorskim putem.⁷⁸ *Mrtvo more* kupališno je odredište brojnih posjetitelja otoka, a domaćin je i brojnim ronionicima koji do njega dolaze tunelom s vanjske strane otoka. Osim prirodnih atraktivnosti, na otoku se nalaze i ostaci benediktinskog samostana iz 11. stoljeća i romaničke crkve sv. Marije, kao i Crkva Navještenja Marijinog.⁷⁹ Unazad nekoliko godina pristupilo se arheološkim radovima na crkvi sv. Marije i benediktinskom samostanu. Lokrum je moguće posjetiti od svibnja do studenog, a posjetitelje se prevozi brodovima *Zrinski i Skala*.

2.1.2. Dubrovačka kulturno-povijesna baština

Unatoč širokoj i veoma raznolikoj turističkoj ponudi na cijelom području grada Dubrovnika, najprivlačniji za posjetitelje svakako je Stari grad. Stari grad Dubrovnik (gradska jezgra unutar gradskih zidina) uvršten je na popis svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a 1979. godine, a 1994. godine zaštita je proširena i izvan gradskih zidina, i to na srednjovjekovno industrijsko predgrađe Pile, tvrđavu Lovrijenac, Lazarete, lukobran Kaše, tvrđavu Revelin i otok Lokrum.⁸⁰

Povijesna jezgra Dubrovnika obiluje prekrasnim sakralnim građevinama, tvrđavama, kulturnim spomenicima, fontanama, kipovima i drugim izrazito vrijednim objektima koji čine iznimnu resursnu osnovu visoke privlačnosti za turiste. Među najpoznatije građevine Starog grada svakako se ubraja crkva sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika. Crkva je smještena na trgu Luža na kojem se nalazi i Orlandov stup, podignut početkom 15. stoljeća. Na stup se i dan danas podižu zastave prilikom obilježavanja svečanosti sv. Vlaha i tijekom Dubrovačkih ljetnih igara.⁸¹ Na trgu Luža smještena je i palača Sponza iz 16. stoljeća. Danas se u Sponzi nalazi Dubrovački povijesni arhiv, dok je nekada u njoj bila državna kovnica novca, banka, carinarnica i državna blagajna.⁸² Pored Sponze se nalazi Gradski zvonik, a u susjedstvu crkve sv. Vlaha smješten je Knežev dvor, palača koja je u vrijeme Dubrovačke Republike služila kao sjedište vlade i stan dubrovačkog kneza, dok danas ugošćuje

⁷⁸ Ničetić, „Otok s tajnom,“ 116.

⁷⁹ Ibid., 112.

⁸⁰ UNESCO, *Report on the UNESCO-ICOMOS Reactive Mission to Old City of Dubrovnik, Croatia from 27 October to 1 November 2015*, 3.

⁸¹ Ivelja-Dalmatin, *Dubrovnik: Turistička monografija*, 72.-73.

⁸² Karaman, *Dubrovnik: povijest, kultura, umjetnost*, 60.

Dubrovačke ljetne igre. U neposrednoj blizini Kneževa dvora svoje je mjesto pronašla barokna dubrovačka katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u čijoj se riznici čuva umjetničko blago neprocjenjive vrijednosti.⁸³

Kada se spomene Dubrovnik, većini domaćih ljudi vjerojatno prvi na pamet padne Stradun koji svojom iznimnom širinom, popločan sjajnim kamenom i okružen predivnim zdanjima zasigurno može biti uvršten u najljepše ulice svijeta. Na samom početku Straduna nalazi se Velika Onofrijeva fontana, dok je Mala Onofrijeva fontana smještena na njegovom kraju – fontane su u uporabi i dan danas pa je tako, osim estetske komponente, njihova uloga i nadasve praktična. Nasuprot Velike Onofrijeve fontane je franjevačka crkva i samostan Male braće u čijem se sklopu nalaze i ljekarna i knjižnica u kojoj je sačuvan jedini primjerak prvog izdanja „Judite“ Marka Marulića. Ljekarna je osnovana još 1317. godine, a smatra se najstarijom ljekarnom koja u neprekidnom kontinuitetu opslužuje stanovnike. Osim franjevačkog, u Starom gradu Dubrovniku je i dominikanski samostan. Osim crkve, samostan se može pohvaliti i knjižnicom koja je bila prva javna knjižnica ovog dijela Europe.⁸⁴

Veliku ulogu u zaštiti Starog grada Dubrovnika kroz povijest svakako su imale dubrovačke zidine. One predstavljaju najprepoznatljiviji i najmonumentalniji spomenik Dubrovnika. Zidine su duge 1940 metara, njihova širina prema kopnu iznosi 4-6 metara, a prema moru 1,5-3 metra.⁸⁵ Najistaknutija tvrđava je Minčeta, dok se u tvrđavi Revelin danas održavaju glazbeno-scenske priredbe, a adaptirana je i za pružanje ugostiteljskih sadržaja. U unutrašnjosti tvrđave svetog Ivana nalaze se dubrovački Akvarij i Pomorski muzej, a u produžetku Svetog Ivana izgrađena je Porporela – obala s lukobranom.

U Dubrovniku se nalaze spomenuti Pomorski muzej, zatim Arheološki, Prirodoslovni, Etnografski i Muzej suvremene povijesti te Dom Marina Držića, a muzejska je ponuda zadnjih godina obogaćena i Muzejem crvene povijesti u Gružu, Muzejem ljubavnih priča i Muzejem Domovinskog rata na Srđu.⁸⁶ Manifestacije u Dubrovniku počinju u veljači kada se slavi Festa svetog Vlaha koja se nalazi na UNESCO-ovom popisu svjetske nematerijalne

⁸³ Nodari, „Država kao umjetnost,“ 33., 71.-72.

⁸⁴ Ibid., 41.-42.

⁸⁵ Karaman, *Dubrovnik: povijest, kultura, umjetnost*, 86.

⁸⁶ <https://tzdubrovnik.hr/news/muzeji/index.html>

baštine. Vrhunac kulturnih događanja u Dubrovniku su Dubrovačke ljetne igre koje traju četrdeset pet dana.⁸⁷ Za vrijeme Igara, u čitavom se Dubrovniku uprizoruju kazališne predstave, operni koncerti i koncerti klasične glazbe, folklorne i baletne priredbe i mnoštvo drugih događanja. Od ostalih manifestacija vrijedi spomenuti glazbene priredbe u parku Orsula, enogastronomski *Good Food Festival* u listopadu te priredbe folklornog ansambla Lindo.

2.1.3. Sportsko-rekreacijska ponuda

Sportsko-rekreacijska ponuda Dubrovnika koncentrirana je na topliji dio godine, a izdvajaju se različiti vidovi vodenih sportova, vožnja kajakom, posebice na plaži Banje i oko Starog grada, zatim vožnja vodenih skutera, a prisutna su i dva komercijalna ronilačka centra za ronjenje s bocama. Valja spomenuti i vaterpolsku amatersku ligu koja se odigrava na dubrovačkim plažama i privlači pažnju turista, a jedinstvena je atrakcija i košarkaški teren na Pelinama unutar gradskih zidina. U hotelskim je kompleksima prisutna raznolika ponuda sportskih terena i aktivnosti, poput košarke, nogometa i odbojke na pijesku, a od adrenalinskih se aktivnosti još ističu *paragliding* i *bungee jumping*.

2.1.4. Smještajni kapaciteti

Što se smještajnih kapaciteta tiče, prema najnovijim podacima, Dubrovačko-neretvanska županija je 2021. godine raspolagala sa 83 kategorizirana hotela, 2 aparthotela, 4 turistička naselja, 4 turistička apartmana, 22 kampa te 4 marine. Od toga je, u gradu Dubrovniku, 2021. godine zabilježeno 39 kategoriziranih hotela, što čini 47% svih hotela u županiji. Nadalje, vrijedi spomenuti da je u Dubrovniku smješten samo jedan kamp, što čini svega 4,5% svih kampova u Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Značajno je, ipak, da je taj kamp ujedno i najvećeg pojedinačnog kapaciteta od svih kampova u županiji, pa njegove smještajne jedinice zauzimaju 19,7% svih smještajnih jedinica u kampovima u županiji.⁸⁸ Navedeni

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ministarstvo turizma i sporta, *Popis kategoriziranih turističkih objekata u RH*

podaci pokazuju da se u gradu Dubrovniku nalazi gotovo polovica svih hotela u županiji, što ukazuje na izrazit značaj hotelske ponude grada.

Kada se uspoređi ukupan broj raspoloživih postelja u samom gradu Dubrovniku u predpandemijskoj 2019. godini sa 2020. godinom (Tablica 1.), vidljivo je da je došlo do značajnog pada.

Tablica 1. Usporedba broja postelja u Dubrovniku 2019./2020.

	Broj postelja				Indeks
	2019.	Udio	2020.	Udio	
Hoteli i sličan smještaj	12 562	32%	10 659	37%	85
Odmarališta i slični objekti	24 869	64%	16 346	57%	66
Kampovi i prostor za kampiranje	1 563	4%	1 563	6%	100
Ukupno	38 994	100%	28 568	100%	73

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Turizam u primorskim gradovima i općinama

Objašnjenje leži u činjenici da, uslijed smanjene potražnje i nemogućnosti normalnih putovanja, određeni broj dubrovačkih hotela 2020. godine uopće nije otvorio svoja vrata. Također, popriličan broj privatnih iznajmljivača također je odlučio ne davati svoje objekte u kratkotrajni najam turistima, već su se okrenuli iznajmljivanju rezidentima, a neki su u potpunosti odustali od iznajmljivanja. Iz Tablice 1. može se iščitati da je broj hotelskih postelja u gradu 2020. godine pao za 15% u usporedbi sa 2019. godinom. Također, pao je i broj postelja u kategoriji odmarališta i slični objekti, i to za značajnih 34%. Znakovito je da je broj postelja u kategoriji kampovi i prostori za kampiranje ostao isti – objašnjenje valja potražiti u posebnostima takvog tipa smještajne ponude koja je u izazovnom razdoblju pandemije Covid-19 pružila idealne mogućnosti za odmor bez puno kontakata s drugim ljudima u zatvorenim prostorima.

U Tablici 2. prikazana je struktura hotelskog smještaja u gradu Dubrovniku. Najmanji je broj hotela s dvije zvjezdice koji čine udio od 5% svih hotela u gradu. Zatim slijede hoteli s četiri zvjezdice koji su zastupljeni sa 26%. Podjednaka je raspodjela hotela s tri i pet

zvjezdica – hotela s tri zvjezdice je najviše, s udjelom od 36% u ukupnom broju, dok je hotela s pet zvjezdica 33%.⁸⁹

Tablica 2. Hotelski kapaciteti grada Dubrovnika 2022. god.

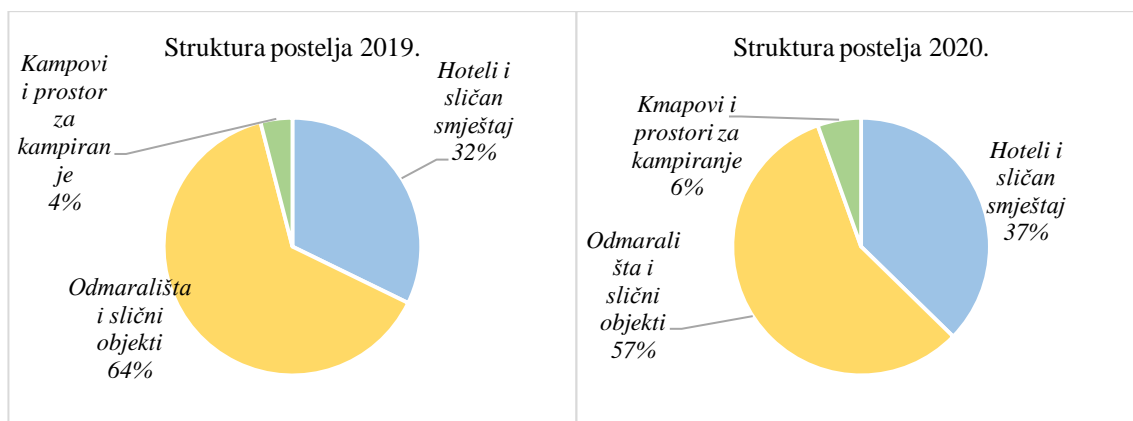
Kategorija	Broj objekata	Udio	Broj smještajnih jedinica	Udio	Broj kreveta	Udio
2*	2	5%	149	3%	304	3%
3*	14	36%	1 408	28%	2 737	28%
4*	10	26%	1 463	30%	2 997	30%
5*	13	33%	1 918	39%	3 788	39%
Ukupno	39	100%	4 938	100%	9 826	100%

Izvor: Izrada autorice rada prema: Ministarstvo turizma i sporta – Popis kategoriziranih turističkih objekata u RH

Što se broja smještajnih jedinica tiče, prednjače hoteli s pet zvjezdica, čiji udio u ukupnom broju smještajnih jedinica u hotelima u Dubrovniku iznosi 39%, a slijede ih hoteli s četiri zvjezdice s udjelom od 30%, te hoteli s tri zvjezdice s udjelom od 28%. Na začelju su hoteli s dvije zvjezdice sa samo 3% udjela u hotelskim smještajnim jedinicama u gradu. Potpuno su jednaki redosljed i udjeli što se broja kreveta u hotelskim kapacitetima grada Dubrovnika tiče. Ovakva struktura pokazuje da u gradu prednjače visokokategorizirani hoteli, no prostora za prelazak u višu kategoriju još ima.

Što se udjela u ukupnom broju postelja tiče, a s obzirom na vrstu smještajnih objekata, iz Grafikona 1. vidljivo je da se udio u ukupnom broju postelja 2020. godine promijenio u odnosu na 2019. Tako su 2019. godine postelje u hotelskom smještaju zauzimale 32% ukupnog kapaciteta, dok je njihov udio 2020. godine porastao za 5 postotnih poena, na 37%, unatoč tome što se njihov apsolutni broj smanjio.

⁸⁹ Ibid.

Grafikon 1. Struktura postelja s obzirom na vrstu smještajnih objekata 2019. i 2020.

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Turizam u primorskim gradovima i općinama

S druge strane, udio postelja u kategoriji odmarališta i slični objekti u ukupnom broju postelja 2020. godine smanjio se u odnosu na 2019., i to za 7 postotnih poena – sa 64% u 2019. godini na 57% u 2020., što pokazuje da se njihov apsolutni broj smanjio i više nego što se smanjio broj postelja u hotelima. Kako je broj postelja u kampovima ostao nepromijenjen, povećao se njihov udio u ukupnom broju postelja, i to za 2 postotna poena, sa 4% u 2019. godini na 6% u 2020. Iako je u gradu Dubrovniku daleko najveći broj postelja u kategoriji odmarališta, udio hotelskog smještaja je za hrvatske prilike veoma velik. Takva struktura postelja dovodi raznolikiju strukturu gostiju, a značajna je i za lokalno stanovništvo jer pruža veće mogućnosti zapošljavanja, posebice za stanovnike niže stručne spreme. S druge strane, izgradnja hotela i širenje hotelskih kapaciteta mogu imati i negativan utjecaj, i to na rast cijena zbog povećane potražnje, što onemogućuje lokalnom stanovništvu kupnju zemljišta i izgradnju vlastitih nekretnina, odnosno ograničava raspoloživi prostor za izgradnju stambenih jedinica i infrastrukture od javnog interesa.

2.2. Turistička potražnja grada Dubrovnika

Pojava pandemije Covid-19 2020. godine imala je veliki utjecaj na turistička putovanja i turističku potražnju. Putovanja su, posebice ona izdaleka, postala uvelike otežana, a ponekad i nemoguća. Razna ograničenja, prije svega ukidanje avionskih linija, utjecali su na smanjenje broja turista u Hrvatskoj, a posebice u Dubrovniku. Naime, Dubrovnik je poznat kao izrazita avio-destinacija pa su se posljedice pandemije u njemu mnogo više osjetile jer

je, takoreći, postao gotovo nedostupan svojim najznačajnijim emitivnim tržištima. U Tablici 3. napravljena je usporedba dolazaka domaćih i stranih turista u Dubrovnik kroz period 2018.-2021. godine u kojoj se mogu vidjeti razmjeri utjecaja globalne pandemije na turistička kretanja.

Tablica 3. Usporedba dolazaka domaćih i stranih turista u Dubrovniku 2018.-2021.

	Dolasci						
	2018.	2019.	Indeks	2020.	Indeks	2021	Indeks
Domaći	54.526	56.884	104	42.983	76	53.728	125
Strani	1.210.711	1.382.647	114	176.700	13	464.374	263
Ukupno	1.265.237	1.439.531	114	219.683	15	518.102	236

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Dolasci i noćenja turista u naseljima primorskih gradova i općina

Kada se usporede dolasci 2018. i 2019. godine, vidljivo je povećanje broja dolazaka, kako domaćih, tako i stranih turista. Domaćih je turista 2019. godine bilo 4% više negoli godinu ranije, dok je stranih turista bilo čak 14% više.

Uspoređujući 2020., prvu pandemijsku godinu, sa rekordnom 2019. godinom očigledan je pad broja dolazaka kod obje navedene skupine turista, pa se tako broj domaćih turista smanjio za 24%. Negativne promjene puno su uočljivije kod kategorije stranih turista, čiji se broj od 2019. do 2020. godine smanjio za ogromnih 87%. Drastično se promijenila i raspodjela udjela domaćih i stranih turista u ukupnom broju. Domaći su turisti 2019. godine činili svega 4% ukupnog broja posjetitelja Dubrovnika, da bi 2020. godine njihov udio porastao na 20%. Sve navedeno govori u prilog tome da su posljedice pandemije utjecale na turistička kretanja prije svega iz udaljenijih emitivnih tržišta.

U 2021. godini turizam se u Hrvatskoj polako počeo oporavljati, što je vidljivo iz porasta broja dolazaka kod obje kategorije gostiju. Domaćih je gostiju u 2021. godini bilo 25% više nego prethodne godine, a u apsolutnom su se broju približili rekordnim rezultatima iz 2019. godine. Stranih je gostiju u Dubrovniku 2021. bilo čak 163% više negoli godinu ranije, iako ukupan broj dolazaka stranih turista nije niti blizu dolascima iz 2019. godine, pa je tako 2021. godine broj dolazaka stranih gostiju na razini od svega 34% dolazaka iz 2019. godine.

Ukoliko se uspoređi broj dolazaka i noćenja stranih turista prema zemlji prebivališta, iz Tablice 4. je očigledno da je zabilježen značajan pad broja u obje kategorije, i to bez obzira na zemlju prebivališta turista.

Tablica 4. Usporedba dolazaka i noćenja stranih turista u Dubrovniku prema zemlji prebivališta

	2019.			2020.			Indeks 20./19.	
	Dolasci	Noćenja	Udio dolazaka	Dolasci	Noćenja	Udio dolazaka	Dolasci	Noćenja
Austrija	16 411	46 105	1%	3 852	15 491	2%	23	34
Francuska	86 099	273 426	6%	21 235	65 971	12%	25	24
Nizozemska	26 069	72 433	2%	2 785	9 715	2%	11	13
Njemačka	111 146	291 361	8%	26 900	84 996	15%	24	29
UK	197 405	913 616	14%	21 923	95 534	12%	11	10
Ostale zemlje	871 191	2 324 942	63%	73 858	258 286	42%	8	11
Ukupno strani	1 382 647	4 156 680	100%	176 700	644 911	100%	13	16

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Turizam u primorskim gradovima i općinama

Tako je iz Austrije Dubrovnik u 2020. godini posjetilo 77% manje turista, koji su ostvarili 66% manje noćenja negoli 2019. Francuza je u 2020. bilo 75% manje nego godinu ranije, a ostvarili su i 76% manje noćenja. Broj se Nizozemaca smanjio za 89%, s 87% smanjenja broja noćenja u odnosu na 2019. godinu. Nijemaca je došlo 76% manje, a ostvarili su 71% manje noćenja, dok je drastično pao i broj posjetitelja iz Ujedinjenog Kraljevstva, čak 89%, uz pad noćenja od 90%. Ovaj podatak ne čudi, s obzirom da gosti iz Ujedinjenog Kraljevstva tradicionalno posjećuju Dubrovnik gotovo isključivo avio prijevozom, a Covid restrikcije su u toj zemlji bile iznimno stroge pa velik broj stanovnika u 2020. godini uopće nije putovao, već su odmor provodili unutar granica svoje zemlje. Nadalje, udjeli dolazaka iz navedenih država u ukupnom broju dolazaka stranih državljana nisu se značajnije promijenili, tek je Francuza bilo za 6 postotnih poena više u ukupnom broju stranih posjetitelja, dok je Nijemaca bilo više za 7 postotnih poena. Značajnije se, pak, promijenio udio dolazaka iz ostalih zemalja svijeta koje nisu poimence navedene u statistici, a u njih svakako možemo ubrojiti Sjedinjene Američke Države koje tradicionalno čine vrlo značajno emitivno tržište Dubrovnika. Prema Izvješću Turističke zajednice grada Dubrovnika za 2020. godinu, a na

temelju podataka sustava *eVisitor*, od svih zemalja, domaći turisti predvode u ukupnom broju posjetitelja u Dubrovniku, sa 17% udjela u ukupnim noćenjima, slijede Nijemci, potom su tu turisti iz Velike Britanije. Iza njih su Francuzi, zatim Poljaci, a tek na šestom mjestu po broju dolazaka nalaze se gosti iz Sjedinjenih Američkih Država, kojih je, u usporedbi s 2019. godinom, došlo 95% manje, a ostvarili su 91% manje noćenja. Poslije Amerikanaca slijede turisti iz Bosne i Hercegovine, zatim Ukrajine, a top 10 emitivnih tržišta u 2020. godini zatvaraju Austrija i Mađarska.⁹⁰ Izražena je to promjena u usporedbi s 2019. godinom, kada su se na prvom mjestu po broju dolazaka nalazili Britanci, dok su čvrsto drugo mjesto zauzeli gosti iz Sjedinjenih Država. Nijemci su 2019. bili treći, zatim Francuzi i Španjolci. Domaći su turisti 2019. godine bili šesti po broju dolazaka, s nešto više dolazaka nego godinu ranije, a popis prvih 10 emitivnih tržišta zatvaraju Irska, Australija, Italija, Kanada i Finska.⁹¹ Takvi rezultati ne iznenađuju s obzirom na restrikcije u putovanjima koje su zahvatile cijeli svijet, a osobito najznačajnija emitivna tržišta Dubrovnika – Veliku Britaniju i SAD. Sve je to utjecalo na preraspodjelu udjela u ukupnom broju posjetitelja Dubrovnika s obzirom na zemlju prebivališta.

Nakon izrazito loših turističkih rezultata u 2020. godini, uslijedio je oporavak u 2021. godini. U Tablici 5. prikazana je usporedba ukupnih dolazaka turista u 2019. i 2021. godini po mjesecima. Primjetno je da je broj dolazaka u prvih pet mjeseci 2021. i dalje bio na izrazito niskoj razini u usporedbi s pretpandemijskom godinom, pa je tako u ožujku i travnju zabilježeno čak 94% manje dolazaka negoli u istim mjesecima 2019. Takvi rezultati koincidiraju s povećanjem broja slučajeva Covida-19 u hladnije doba godine. U ljetnim se mjesecima broj dolazaka ipak donekle približio rezultatima iz 2019. godine, no ukupan broj turističkih dolazaka 2021. godine na kraju je bio za čak 64% manji negoli 2019.

⁹⁰ Turistička zajednica Dubrovnik, *Izvešće radu turističkog ureda s financijskim izvješćem za 2020. godinu*, 8.

⁹¹ Turistička zajednica Dubrovnik, *Izvešće radu turističkog ureda s financijskim izvješćem za 2019. godinu*, 7.

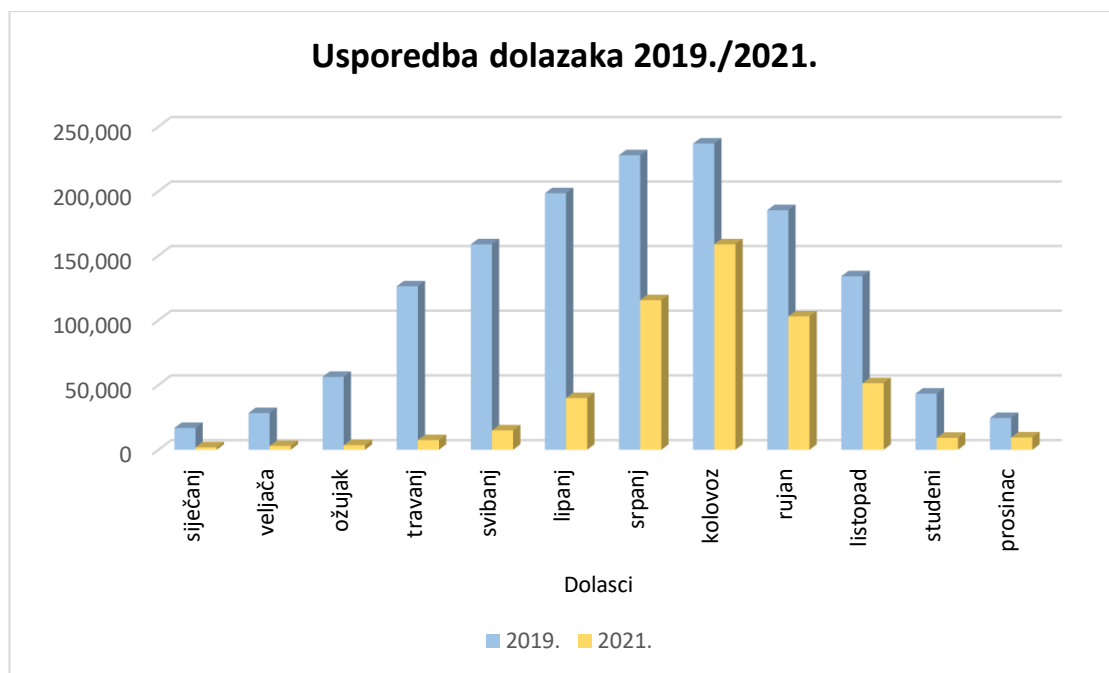
Tablica 5. Usporedba dolazaka turista 2019./2021. po mjesecima

	Dolasci		Indeks
	2019.	2021.	
siječanj	16 792	1 922	11
veljača	28 378	2 958	10
ožujak	56 279	3 520	6
travanj	126 215	7 422	6
svibanj	158 771	14 939	9
lipanj	198 354	39 956	20
srpanj	227 761	115 501	51
kolovoz	236 885	158 792	67
rujan	185 208	103 010	56
listopad	134 001	51 396	38
studeni	46 362	9 191	20
prosinac	24 525	9 495	39
ukupno	1 439 531	518 102	36

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Turizam u primorskim gradovima i općinama

Navedeni podaci prikazuju da je pandemija ostavila duboke posljedice te je pitanje koliko još vremena treba proći da bi se rezultati vratili na prijašnje razine. Postoje različite prognoze, no s obzirom na nepredvidivost virusa, te uz globalno nestabilnu političku situaciju, nezahvalno je bilo što predviđati.

U Grafikonu 2. zorno je prikazano kako su se turistički dolasci u 2019. i 2021. godini kretali po mjesecima.

Grafikon 2. Usporedba dolazaka 2019./2021. po mjesecima

Izvor: izrada autorice rada prema: Državni zavod za statistiku, Turizam u primorskim gradovima i općinama

U obje je godine vidljiva izrazita sezonalnost dolazaka karakteristična za Dubrovnik – većina gostiju Dubrovnik posjećuje u toplijem dijelu godinu, od travnja do listopada, pa je u tih 7 mjeseci ostvareno 88% svih dolazaka u 2019. godini. U 2021. godini sezonski karakter dolazaka bio je još izraženiji jer je sezona počela kasnije nego inače, pod utjecajem još uvijek aktivne pandemije. Tako je 90% svih dolazaka u 2021. godini ostvareno u svega 5 mjeseci, od lipnja do listopada. U srpnju, kolovozu i rujnu 2021. godine broj je turističkih dolazaka premašio 50% dolazaka u istim mjesecima 2019., popevši se u kolovozu na respektabilnih 67% od ukupnih dolazaka u istom mjesecu 2019. Iako su turistički rezultati u Dubrovniku i Republici Hrvatskoj u 2021. godini bili mnogo bolji u odnosu na 2020. godinu, očigledno je da će biti potrebno još neko vrijeme da se anuliraju posljedice koje je pandemija ostavila na turistička putovanja, kako kod nas, tako i u svijetu.

Izrazit sezonski karakter turističkih dolazaka u Dubrovnik uvelike utječe na život lokalnog stanovništva – koncentracija velikog broja posjetitelja u kratkom vremenu uzrokuje stvaranje gužvi, buku, onečišćenje, povećava šanse za netrepeljivost i sukobe te može djelovati na srozavanje kvalitete života stanovnika u ljetnim mjesecima. Trebalo bi, stoga, uložiti napore u produljivanje sezone kako bi se postigla ravnomjernija raspodjela dolazaka.

3. Metodologija i rezultati empirijskog istraživanja

Glavni cilj empirijskog istraživanja je ispitati stavove stanovnika Dubrovnika o ekonomskim, društvenim i okolišnim učincima turizma, odnosno njihovu percepciju kvalitete života u Dubrovniku. Jedan od ciljeva je i utvrđivanje razine uključivanja stanovništva u oblikovanje održivog turizma u Dubrovniku. Istraživačko pitanje koje je postavljeno objedinjuje sve navedene ciljeve istraživanja: na koji način lokalno stanovništvo percipira učinke turizma?

Istraživanje je provedeno tijekom mjeseca ožujka 2022. godine u obliku *online* ankete koja je napravljena koristeći *Google Forms* obrazac te je podijeljena punoljetnim stanovnicima Dubrovnika različite dobi, spola i stupnja obrazovanja, uz napomenu da je anketa namijenjena stanovnicima koji imaju stalno prebivalište na području grada Dubrovnika unazad najmanje dvije godine. Zamisao je bila dobiti što vjerodostojniji i objektivniji prikaz kako lokalno stanovništvo percipira utjecaj turizma na njihov svakodnevni život, odnosno kvalitetu života. Istraživanjem je prikupljeno 120 važećih upitnika koji su u potpunosti odgovarali postavljenim kriterijima prebivališta i punoljetnosti. Upitnik je podijeljen u nekoliko dijelova – prvi dio se odnosi na sociodemografski profil ispitanika, u drugom dijelu ispitivana je percepcija stanovnika o ekonomskim učincima turizma, u trećem percepcija socio-kulturnih učinaka turizma, dok se četvrti dio odnosi na percepciju okolišnih učinaka turizma. Zadnjim se dijelom upitnika prikupljalo stavove ispitanika o njihovoj uključenosti u razvoj turizma grada Dubrovnika, kao i o zadovoljstvu njihovom kvalitetom života u cjelini. Ispitanici su na zadane tvrdnje vezane za ekonomske, socio-kulturne, okolišne učinke turizma, kvalitetu života i uključenost u razvoj turizma odgovarali na Likertovoj skali slaganja od 5 stupnjeva. Kod tvrdnji koje su ispitivale učinke turizma i uključenost u razvoj turizma, odgovor 1 je označavao izrazito neslaganje s navedenom tvrdnjom, a 5 u potpunosti slaganje s tvrdnjom. Kod tvrdnji koje su ispitivale percepciju kvalitete života, 1 je označavao izrazito nezadovoljstvo, a 5 izrazito zadovoljstvo. Zadnje pitanje upitnika bilo je otvorenog tipa te je zatraženo od ispitanika da, prema vlastitom mišljenju, ukratko napišu glavne pozitivne i negativne utjecaje turizma na život lokalnog stanovništva.

Ograničenja istraživanja nalaze se u relativno malom uzorku ispitanika, kao i u kratkom vremenu njegova provođenja, i to prije početka turističke sezone, što je moguće utjecalo na drugačije rezultate, no što bi bili da je provedena za vrijeme sezone, ili kroz dulje razdoblje.

Sociodemografski profil ispitanika

Prema rezultatima istraživanja, u uzorku od 120 ispitanika koji su ispunili anketu nalazi se 67,5% žena te 32,5% muškaraca. Raspon godina ispitanika proteže se od 21, koliko je imao najmlađi ispitanik, do 66 godina koliko je najstarijem sudioniku istraživanja. Valja napomenuti da je jedno od ograničenja istraživanja sadržano i u samoj prirodi i obliku *online* istraživanja pri čemu je bilo za pretpostaviti da će biti manji udio stanovnika zrelije životne dobi koji se ne služe internetom u jednakoj mjeri kao njihovi mlađi sugrađani. Gledajući postotke, ispitanika u dobi 18-30 godina bilo je 22%, dok je najviše sudionika istraživanja bilo u rasponu 31-40 godina, njih 58%. Ispitanika u dobi 41-55 godina sudjelovalo je 17% od ukupnog broja, dok je najmanji postotak, njih 13%, bilo starijih od 56 godina.

Što se stupnja obrazovanja tiče, iz Grafikona 3. je vidljivo da je najveći broj ispitanika, njih 54,2% završilo diplomski studij ili magisterij, iza čega slijedi 30% ispitanika koji su završili srednju školu te 13,3% ispitanika koji su završili preddiplomski studij ili višu školu. Najmanje je ispitanika završilo poslijediplomski studij ili doktorat, njih svega 2,5%, dok osnovnu školu kao najviši završeni stupanj obrazovanja nije naveo niti jedan ispitanik.

Stupanj obrazovanja
120 odgovora

Grafikon 3. Stupanj obrazovanja

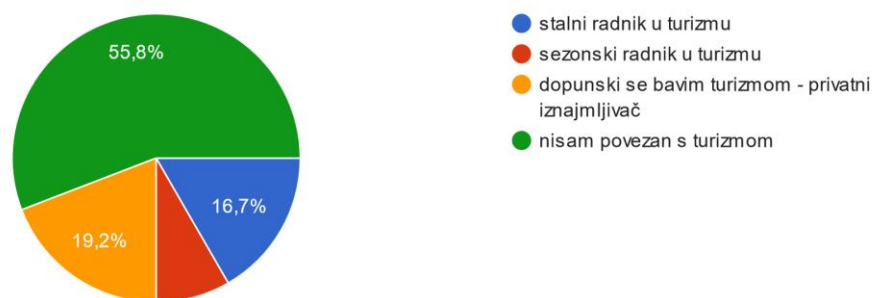
Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Vezano za status zaposlenja ispitanika – zaposleno je njih čak 85%, dok je svega 4,2% ispitanih nezaposleno. Ostatak uzorka čine umirovljenici (4,2%) i studenti, odnosno učenici kojih je 6,7%. Iz navedenog se može donijeti zaključak o pozitivnoj slici strukture radno sposobnog stanovništva u gradu Dubrovniku čemu zasigurno uvelike pridonosi turizam.

U prvom se dijelu ankete nalazilo i pitanje vezano za prosječna mjesečna primanja kućanstva, pri čemu je najveći broj ispitanika (40,8%) odgovorio da se primanje njihovog kućanstva kreće između 7.000 i 15.000 kn. Slijedi 23,3% ispitanika čija mjesečna primanja kućanstva iznose između 15.000 i 20.000 kn, dok 20,8% sudionika istraživanja mjesečno uprihoduje manje od 7.000 kn. Najmanji je udio ispitanika čija primanja kućanstva iznose preko 20.000 kn (15%).

Posljednje pitanje prvog dijela upitnika bilo je vezano za povezanost ispitanika s turizmom. Tako se iz Grafikona 4. može vidjeti da je najveći dio (55,8%) ispitanika izjavio da je nije povezan s turizmom, dok se 19,2 % sudionika turizmom bavi dopunski kao privatni iznajmljivač. Stalnih radnika u turizmu je sudjelovalo 16,7%, dok 8,3% ispitanika u turizmu radi sezonski.

Povezanost s turizmom
120 odgovora

Grafikon 4. Povezanost s turizmom

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

3.1. Percepcija ekonomskih učinaka turizma

U drugom je dijelu upitnika cilj bio ispitati kako stanovnici percipiraju ekonomske učinke turizma. Ispitano je deset tvrdnji, od kojih je osam vezano za percepciju pozitivnih ekonomskih učinaka turizma, dok se dvije tvrdnje odnose na percepciju negativnih ekonomskih učinaka. U Tablici 6. prikazane su tvrdnje korištene za ispitivanje percepcije stanovnika o ekonomskim učincima turizma.

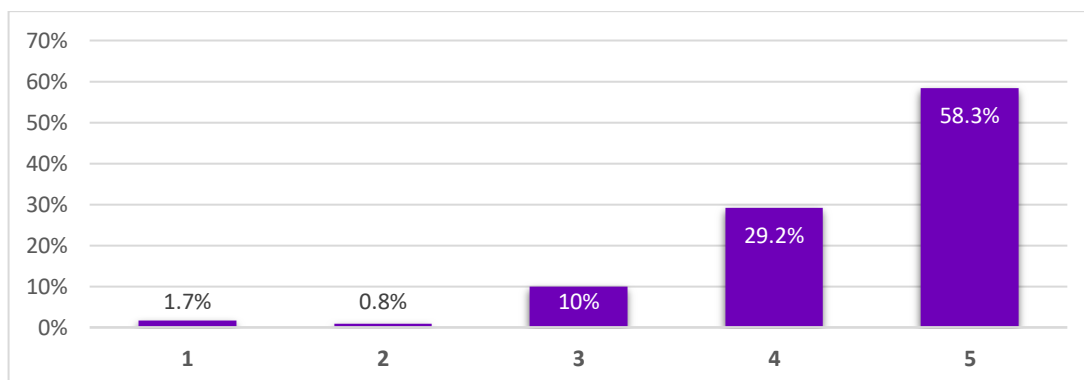
Tablica 6. Percepcija ekonomskih učinaka turizma stanovnika Dubrovnika

	srednja ocjena*	SD
1. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na zapošljavanje.	4,43	0,833
2. Bavlj enje turizmom podiže životni standard stanovnika Dubrovnika.	4,24	0,983
3. Zbog turizma sve više lokalnog stanovništva ostaje živjeti u Dubrovniku.	3,70	1,145
4. Turizam u Dubrovniku omogućuje lakše zapošljavanje ljudima niže stručne spre me.	4,39	0,849
5. Turizam u Dubrovniku ima pozitivan utjecaj na privlačenje ulaganja.	4,22	0,905
6. Javni se prihodi od turizma učinkovito koriste za unaprjeđenje života lokalne zajednice.	2,78	1,142
7. Lokalno stanovništvo ima ekonomske koristi od turizma.	3,78	1,084
8. Poslovni subjekti imaju ekonomske koristi od turizma.	4,35	0,760
9. Cijene proizvoda i usluga porasle su zbog turizma.	4,71	0,538
10. Zbog turizma su porasli troškovi života u gradu.	4,73	0,512

Napomena: *1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: izrada autorice rada

Vidljivo je da velika većina sudionika istraživanja ima pozitivnu percepciju utjecaja turizma na zapošljavanje (4,43) (Tablica 6., Grafikon 5.).

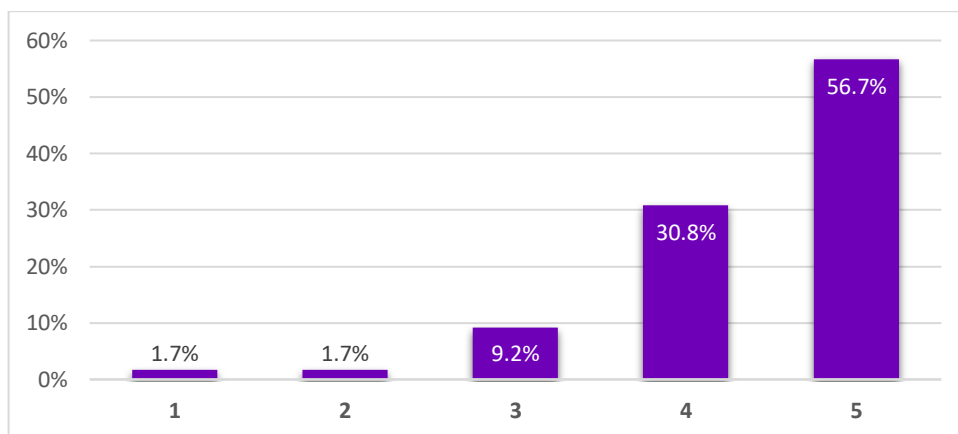
Grafikon 5. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na zapošljavanje.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Čak 58,3% ispitanika se u potpunosti slaže da turizam u Dubrovniku ima pozitivan utjecaj na zapošljavanje, a još je 29,2% ispitanih izrazilo djelomično slaganje s tvrdnjom. Udio onih koji se ne slažu s tezom da turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na zapošljavanje je gotovo zanemariv, iz čega se može zaključiti da lokalno stanovništvo u velikoj mjeri gleda na turizam kao na generator radnih mjesta, čime je vidljiva percepcija njegovog pozitivnog ekonomskog učinka. Ispitanici se u velikoj mjeri slažu da se bavljenjem turizmom podiže životni standard stanovnika Dubrovnika (4,24), što ukazuje da je percepcija ekonomskog učinka turizma na lokalno stanovništvo i u ovom slučaju pozitivna, što je u skladu sa saznanjem da je Dubrovnik najpoznatija turistička destinacija u Republici Hrvatskoj, dok lokalno stanovništvo u velikoj mjeri svoje prihode, djelomično ili u potpunosti, ostvaruje upravo u turizmu.

Iz sljedećeg je grafikona ponovno vidljiva izrazito pozitivna percepcija ispitanika o ekonomskom utjecaju turizma. Čak 56,7% ispitanih u potpunosti se slaže da turizam utječe na porast zaposlenosti ljudi niže stručne spreme, dok je 30,8% sudionika istraživanja izrazilo slaganje s navedenom tvrdnjom. Rezultati govore u prilog činjenici da u ukupnom broju zaposlenih u turizmu u Republici Hrvatskoj doista prevladavaju ljudi niže stručne spreme.

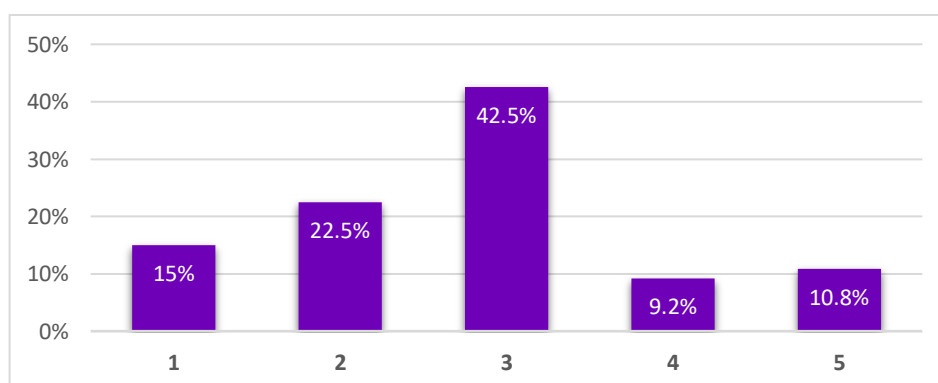
Grafikon 6. Turizam u Dubrovniku omogućuje lakše zapošljavanje ljudima niže stručne spreme.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Kao još jedan od ekonomskih učinaka turizma može se navesti i privlačenje ulaganja, a rezultati ankete pokazali su da lokalno stanovništvo u najvećoj mjeri percipira pozitivan učinak turizma na privlačenje ulaganja (4,22). Zanimljivo je da niti jedan sudionik istraživanja nije pokazao izrazito neslaganje s navedenom tezom.

Iz Grafikona 7. može se vidjeti da percepcija stanovnika o učinkovitom korištenju javnih prihoda od turizma, u najmanju ruku, nije pozitivna. Najveći je broj sudionika odgovorio da se s navedenom tvrdnjom niti slaže, niti ne slaže (42,5%), dok čak 37,5% ispitanih smatra da se javni prihodi od turizma ne koriste učinkovito za unaprjeđenje života lokalne zajednice te je vidljivo da postoji puno prostora za napredak.

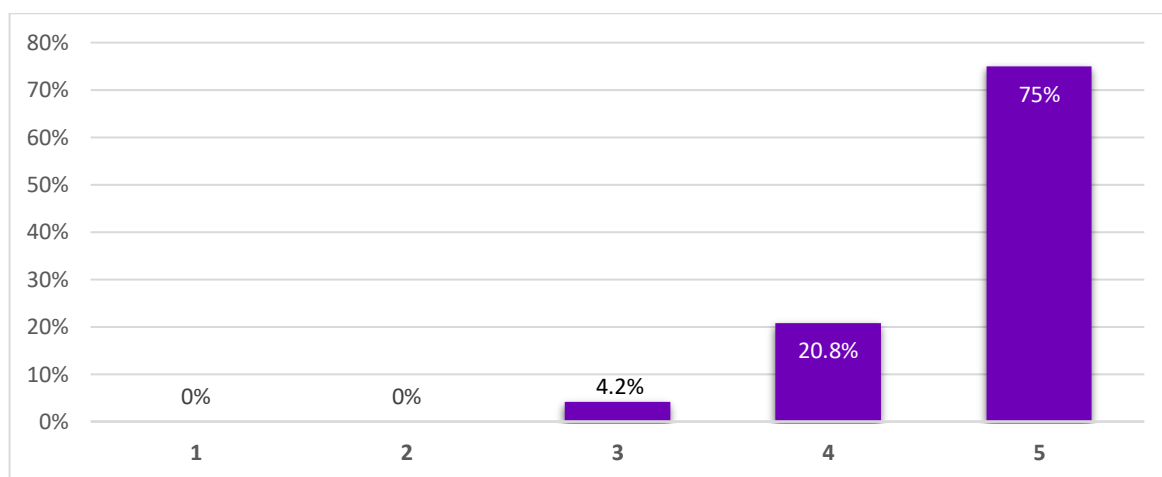

Grafikon 7. Javni se prihodi od turizma učinkovito koriste za unaprjeđenje života lokalne zajednice.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Porast cijena i troškova života odraz su negativnih ekonomskih učinaka turizma. Čak 75% ispitanih (Grafikon 8.) se u potpunosti slaže da je turizam uzrok povećanja cijena proizvoda i usluga u gradu, dok se njih još 20,8% slaže s tom tvrdnjom. S druge strane, nitko nije očitovao niti izrazito niti djelomično neslaganje s navedenom tezom.

Grafikon 8. Cijene proizvoda i usluga porasle su zbog turizma.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Brojčano gotovo isti rezultati dobiveni su u odgovorima na tvrdnju o povećanju troškova života u Dubrovniku. Prosječne ocjene slaganja s ovim tvrdnjama su iznimno visoke – 4,71 i 4,73 te govore u prilog vjerovanju da je Dubrovnik jedno od najskupljih mjesta za život u Republici Hrvatskoj.

3.2. Percepcija socio-kulturnih učinaka turizma

U trećem je dijelu upitnika cilj bio ispitati percepciju socio-kulturnih učinaka turizma od strane lokalnog stanovništva. Ispitano je sveukupno 16 tvrdnji, od kojih je osam vezano za percepciju pozitivnih socio-kulturnih učinaka, dok je pomoću osam tvrdnji ispitana percepcija negativnih socio-kulturnih učinaka turizma. Tvrdnje su prikazane u Tablici 7.

Tablica 7. Percepcija socio-kulturnih učinaka turizma stanovnika Dubrovnika

	srednja ocjena*	SD
1. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na očuvanje kulturne baštine.	3,46	1,182
2. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na ponudu kulturnih manifestacija i događaja.	3,93	0,985
3. Turizam u Dubrovniku pozitivno utječe na ponudu sportsko-rekreacijskih sadržaja od kojih korist ima i lokalno stanovništvo.	2,66	0,979
4. Turizam je potaknuo razumijevanje, toleranciju, upoznavanje i razmjenu kultura.	3,51	0,966
5. Susret s turistima iz različitih zemalja vrijedno je iskustvo.	4,30	0,909
6. Turizam u Dubrovniku ima pozitivan utjecaj na kvalitetu provođenja slobodnog vremena lokalnog stanovništva.	2,83	1,078
7. Turizam u Dubrovniku pozitivno utječe na društveni život lokalnog stanovništva općenito.	3,18	1,085
8. Unatoč turizmu, grad Dubrovnik grad je po mjeri za odgoj djece.	3,52	1,169
9. Turizam u Dubrovniku ima štetan utjecaj na materijalna kulturna dobra.	3,41	1,092
10. Turizam je promijenio našu tradiciju i kulturu.	3,35	1,062
11. Turizam je povećao stopu kriminala i vandalizma u gradu.	2,49	1,072
12. Turizam u Dubrovniku utječe na smanjenje osjećaja pripadnosti vlastitom gradu i zajednici.	2,82	1,169
13. Razvoj turizma u Dubrovniku utječe na smanjenje intenziteta i kvalitete bliskih prijateljskih odnosa kod lokalnog stanovništva.	2,78	1,240
14. Posljedice razvoja turizma u Dubrovniku imaju štetan utjecaj na zdravlje lokalnog stanovništva.	2,74	1,053
15. Veliki broj turista smanjuje osjećaj sigurnosti u gradu Dubrovniku.	2,58	1,108
16. Kvaliteta života u Dubrovniku bila bi bolja kada bi se smanjio broj posjetitelja.	3,56	1,290

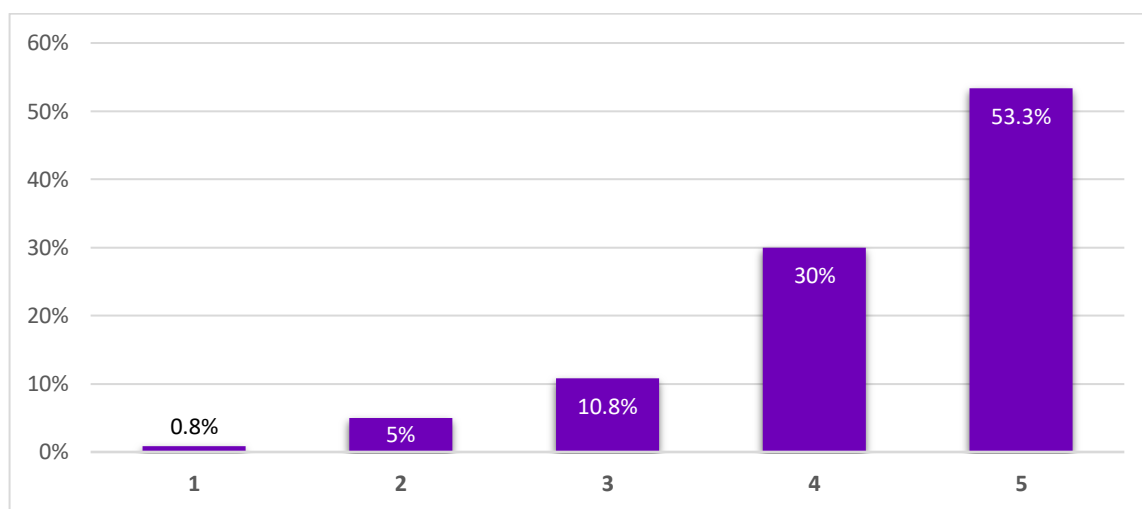
Napomena: *1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: izrada autorice rada

Rezultati ispitivanja pokazuju da lokalno stanovništvo u pozitivnijem svjetlu percipira utjecaj turizma na ponudu kulturnih manifestacija i događaja negoli na ponudu sportsko-rekreacijskih sadržaja od kojih i sami imaju koristi. Vidljivo je to iz prosječne ocjene slaganja s tvrdnjama vezanim za pozitivan utjecaj turizma na kulturnu, odnosno sportsko-rekreacijsku ponudu – 3,93 naspram 2,66. Navedeni podaci mogu se dovesti u vezu s bogatom ponudom kulturnih manifestacija, prije svega Dubrovačkih ljetnih igara, u kojima lokalno stanovništvo tradicionalno rado sudjeluje i uživa, dok je ponuda sportsko-

rekreacijskih sadržaja dostupnija turistima nego lokalnom stanovništvu zbog svoje lociranosti prvenstveno u hotelima i hotelskim kompleksima.

Rezultati također pokazuju da je percepcija stanovnika da je turizam potaknuo razumijevanje, toleranciju i razmjenu kultura većinski pozitivna (3,51). Ispitanici još snažnije percipiraju da je susret s turistima vrijedno iskustvo – prosječna ocjena je u ovom slučaju čak 4,30, a Grafikon 9. potkrepljuje navedeni rezultat.

Grafikon 9. Susret s turistima iz različitih zemalja vrijedno je iskustvo.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Njih čak 53,3% se s tom tvrdnjom slaže u potpunosti, dok se 30% slaže s tvrdnjom. Daleko je najmanje onih koji se izrazito ne slažu s navedenom tezom, što pokazuje da lokalno stanovništvo cijeni vrijednost susreta s ljudima različitih kultura i običaja.

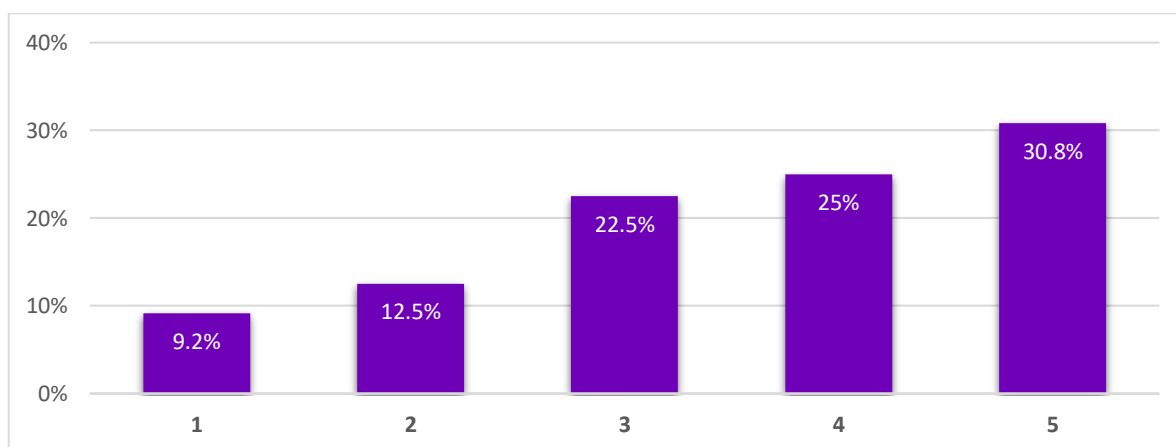
Tvrdnja da je, unatoč turizmu, grad Dubrovnik grad po mjeri za odgoj djece korištena je da bi se pokazalo kako ispitanici doživljavaju mogućnosti koje Dubrovnik pruža za kvalitetan odgoj djece, usprkos turizmu i svim posljedicama koje iz njega proizlaze. Iako se 29,2% ispitanika nije moglo niti složiti niti ne složiti s tvrdnjom, kada se zbroje postoci onih koji se s tvrdnjom slažu i izrazito slažu, dolazi se do udjela većeg od 50% ispitanika koji smatraju da Dubrovnik može mnogo ponuditi najmlađim članovima društva.

Na tvrdnje koje se odnose na negativne utjecaje turizma na kulturu, kako materijalnu, tako i nematerijalnu, dobiveni su vrlo slični rezultati koji pokazuju da je percepcija

stanovnika o negativnom utjecaju turizma na kulturna dobra i tradiciju prilično visoka te da preko 50% ispitanih smatra da turizam negativno djeluje na materijalna kulturna dobra, tradiciju i kulturu. Može se zaključiti da su stanovnici svjesni kako turizam, osim što može štetiti materijalnim dobrima, može imati i velik utjecaj na promjenu tradicionalnih vrijednosti.

Unatoč velikom broju turista koji godišnje posjeti grad, rezultati istraživanja pokazuju da većina ispitanika ne smatra da turizam značajno doprinosi povećanju kriminalne stope u gradu Dubrovniku. Prosječna ocjena slaganja s ovom tvrdnjom iznosi svega 2,49, što je svakako ohrabrujući pokazatelj, a u skladu s tim rezultatom su i rezultati ispitivanja percepcije osjećaja sigurnosti od strane stanovnika koji, s prosječnom ocjenom od 2,58 pokazuju da stanovnici Dubrovnika u pravilu nemaju negativnu percepciju o učincima turizma na osjećaj sigurnosti u gradu.

Cilj ispitivanja tvrdnje da bi kvaliteta života u Dubrovniku bila bolja kada bi se smanjio broj posjetitelja bio je dobiti uvid u mišljenje ispitanika o ovisnosti kvalitete života lokalnog stanovništva o broju turista koji posjećuju grad. Iz Grafikona 10. može se vidjeti gotovo linearna raspodjela odgovora, od odgovora 1 koji je pružio najmanji postotak ispitanih (9,2%), pa rastući sve do odgovora 5 koji je pružilo 30,8% ispitanika, dok prosječna ocjena slaganja s tvrdnjom iznosi 3,56.

Grafikon 10. Kvaliteta života u Dubrovniku bila bi bolja kada bi se smanjio broj posjetitelja.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Za zaključiti je da većina ispitanih smatra da bi smanjenje broja turista u gradu imalo povoljan utjecaj na povećanje kvalitete života lokalnog stanovništva, što nije čudno s obzirom na veličinu grada Dubrovnika i omjer broja gostiju i lokalnog stanovništva koji se u ljetnim mjesecima povećava u korist stranih posjetitelja stvarajući pritom enormne gužve.

3.3. Percepcija okolišnih učinaka turizma

U sljedećem je dijelu ankete cilj bio ispitati percepciju okolišnih učinaka turizma od strane lokalnog stanovništva. Ispitano je sveukupno pet tvrdnji prikazanih u Tablici 8., od kojih su tri vezane za percepciju pozitivnih okolišnih učinaka, dok je pomoću sljedećih dviju tvrdnji ispitana percepcija negativnih učinaka turizma na okoliš.

Tablica 8. Percepcija okolišnih učinaka turizma

	srednja ocjena*	SD
1. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na razvoj javne infrastrukture.	3,08	1,156
2. Turizam u Dubrovniku ima pozitivan utjecaj na usluge javnog prijevoza.	3,04	1,172
3. Turizam potiče zaštitu i unapređenje okoliša u Dubrovniku.	2,73	1,183
4. Zbog turizma se javlja problem onečišćenja okoliša.	4,03	0,930
5. Izgradnja hotela i drugih turističkih objekata uništava prirodni okoliš.	3,90	0,978

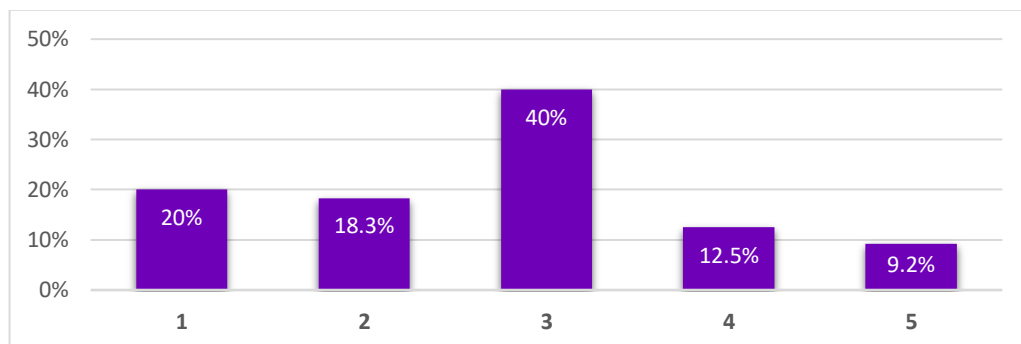
Napomena: *1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: izrada autorice rada

Rezultati ispitivanja okolišnih učinaka turizma ukazuju na podijeljenost mišljenja stanovnika vezano za pozitivan utjecaj turizma na javnu infrastrukturu. Prosječna ocjena slaganja s tvrdnjom iznosi 3,08, iz čega se može zaključiti da ispitanici ipak nešto više percipiraju pozitivan učinak turizma s obzirom na ovu tvrdnju nego negativan. Ipak, navedeni rezultati nikako ne bi trebali zadovoljiti vladajuće strukture te je potrebno uložiti napore kako bi učinci turizma na razvoj javne infrastrukture bili mnogo pozitivniji, budući da se javni prihodi od turizma očigledno ne koriste dovoljno učinkovito.

Nadalje, stanovnici Dubrovnika percipiraju da turizam u gradu nema ni približno pozitivnu ulogu u zaštiti i unapređenju okoliša u odnosu na željenu (2,73). Grafikon 11. pokazuje da se najmanji broj ispitanih, njih 9,2% u potpunosti slaže s navedenom tvrdnjom. Dodatno, samo 12,5% ispitanika se djelomično slaže s tvrdnjom. Rezultati ukazuju na

potrebu za povećanjem napora oko zaštite i unaprjeđenja okoliša, odnosno boljim komuniciranjem i predstavljanjem istih lokalnom stanovništvu.

Grafikon 11. Turizam potiče zaštitu i unaprjeđenje okoliša u Dubrovniku.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Zabrinjavajućom se može smatrati percepcija stanovnika Dubrovnika o onečišćenju okoliša pod utjecajem turizma, kao i uništavanje prirodnog okoliša izgradnjom hotela i drugih turističkih objekata. Prosječna ocjena slaganja s tvrdnjom da se zbog turizma javlja problem onečišćenja okoliša iznosi čak 4,03, a slična je ocjena slaganja i s tvrdnjom o uništavanju prirodnog okoliša zbog prekomjerne izgradnje – 3,90. Iskazani rezultati pokazuju prilično negativnu percepciju utjecaja turizma na okoliš, što ukazuje da se Dubrovnik još nije približio razvoju održivih oblika turizma.

3.4. Uključenost u razvoj turizma i percepcija kvalitete života

Svrha zadnjeg dijela ankete bila je na neki način zaokružiti istraživanje i pružiti uvid o razini uključenosti stanovnika u razvoj turizma u Dubrovniku i percepciji cjelokupnog utjecaja turizma na njihovu kvalitetu života. Za ispitivanje uključenosti stanovnika u razvoj turizma u Dubrovniku korištene su tvrdnje prikazane u Tablici 9.

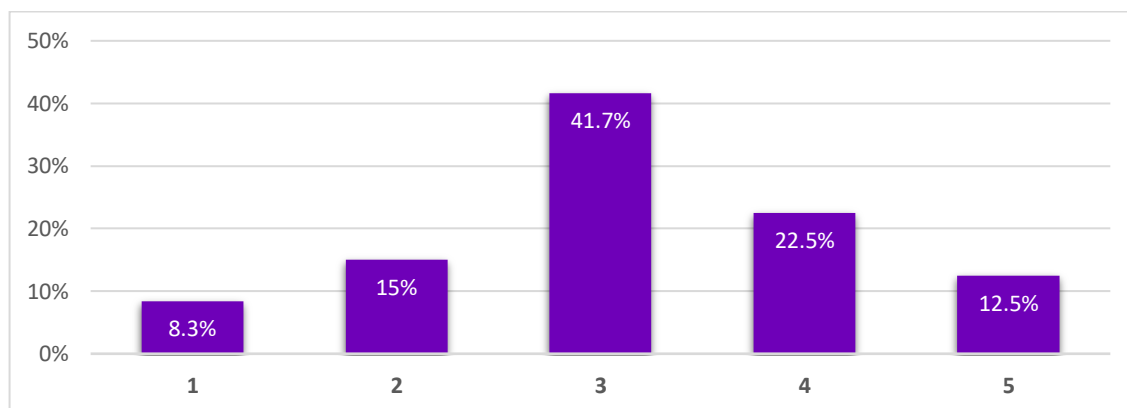
Tablica 9. Uključenost u razvoj turizma stanovnika Dubrovnika

	srednja ocjena*	SD
1. Informiran sam o aktivnostima vezanim uz razvoj turizma u Dubrovniku.	3,16	1,088
2. Uključen sam u proces donošenja odluka vezanih za razvoj turizma u Dubrovniku.	1,61	0,994
3. Turizmom u Dubrovniku upravlja se na adekvatan način.	2,40	0,831

Napomena: *1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: izrada autorice rada

Tvrdnjama o informiranosti o aktivnostima vezanim za razvoj turizma u Dubrovniku i o uključenosti u proces donošenja odluka vezanih za razvoj turizma htjelo se istražiti stupanj uključenosti lokalnog stanovništva u razvoj turizma u gradu. Odgovori na prvu tvrdnju prikazani u Grafikonu 12. iskazuju da se najveći broj ispitanika, njih 41,7% niti slaže niti ne slaže da su informirani o aktivnostima vezanim uz razvoj turizma u gradu, dok je njih tek 35% na određeni način o njima informirano. Nadalje, 23,3% stanovnika smatra da uopće nisu informirani o tome kako se turizam u Dubrovniku razvija. U svakom se slučaju rezultati ne bi trebali smatrati zadovoljavajućima jer je razina informiranosti bitan čimbenik podrške razvoju turizma u zajednici.

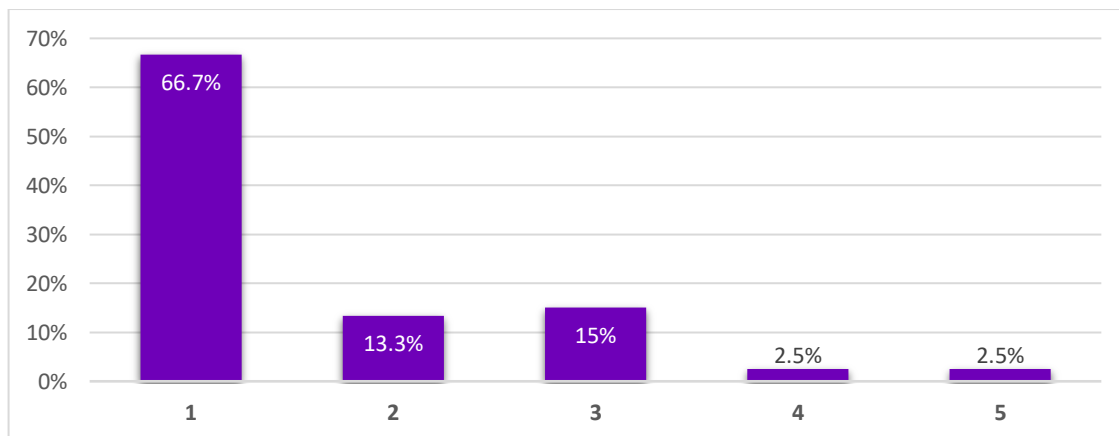

Grafikon 12. Informiran sam o aktivnostima vezanim uz razvoj turizma u Dubrovniku.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Rezultati prikazani u Grafikonu 13. su poprilično poražavajući te pokazuju kako čak 66,7% ispitanih navodi da nisu bili uključeni u proces donošenja odluka vezanih za razvoj turizma u gradu.

Grafikon 13. Uključen sam u proces donošenja odluka vezanih za razvoj turizma u Dubrovniku.

Napomena: 1 - izrazito neslaganje s tvrdnjom, 5 - slaganje s tvrdnjom u potpunosti

Izvor: Obrada autora, rezultati istraživanja „Turizam i kvaliteta života u Dubrovniku“

Pokazatelj je to vrlo slabe uključenosti u odlučivanje o razvoju turizma u vlastitom gradu, što nimalo nije na ponos vladajućim strukturama jer pokazuje da još uvijek nije razvijena svijest o potrebi suradnje i sinergije svih aktera u turističkoj destinaciji kako bi se djelovalo na razvoj održivih oblika turizma. Na ponos menadžmentu destinacije ne ide ni udio od samo 5,8% ispitanika koji smatraju da se turizmom u Dubrovniku upravlja na adekvatan način, dok se čak 51,7% ispitanih s tom tvrdnjom ne slaže. Ovakvi rezultati nipošto nisu zadovoljavajući za strukture odgovorne za upravljanje destinacijom te ukazuju na potrebu za korjenitim promjenama.

U nastavku su ispitanici izražavali svoje mišljenje o sveukupnoj kvaliteti svoga života i o tome kako turizam na nju utječe. Za ispitivanje percepcije kvalitete života stanovnika Dubrovnika korištene su tvrdnje prikazane u Tablici 10.

Tablica 10. Percepcija kvalitete života stanovnika Dubrovnika

	srednja ocjena	SD
Zadovoljstvo kvalitetom života u cjelini	3,52*	0,922
Utjecaj turizma na kvalitetu života stanovnika Dubrovnika u cjelini	3,26**	0,899

Napomena: *1 - izrazito nezadovoljstvo, 5 izrazito zadovoljstvo; **1 - izrazito negativan, 5 - izrazito pozitivan utjecaj

Izvor: izrada autorice rada

Dobiveni rezultati govore da su stanovnici Dubrovnika većinski zadovoljni kvalitetom svoga života – njih 53,4% izrazilo je da su njome zadovoljni. Nezadovoljnih svojom kvalitetom života je 8,3% ispitanika, dok je prosječna ocjena zadovoljstva kvalitetom života 3,52.

Svoje mišljenje o tome kakav sveukupni utjecaj turizam ima na kvalitetu života stanovnika Dubrovnika ispitanici su izrazili na skali od 1 do 5, gdje 1 označava izrazito negativan, a 5 izrazito pozitivan utjecaj. Mišljenja o utjecaju turizma na kvalitetu života stanovnika Dubrovnika podijeljena su, pa tako najveći broj ispitanih, čak 47,5%, smatra da utjecaj turizma na kvalitetu života nije niti pozitivan niti negativan. Najmanje je, pak, onih koji smatraju da turizam ima negativan utjecaj na kvalitetu života (14,2%), dok 38,4% ispitanika percipiraju pozitivan učinak turizma pa se utjecaj ipak može smatrati pretežito pozitivnim. Brojke govore u prilog velikom broju različitih učinaka turizma koje lokalno stanovništvo percipira, i pozitivnih i negativnih, što im može otežati ocjenjivanje cjelokupnog utjecaja turizma na njihovu kvalitetu života.

Za sam kraj istraživanja od sudionika je zatraženo da ukratko, svojim riječima, izraze glavne pozitivne i negativne utjecaje turizma u Dubrovniku na život lokalnog stanovništva. Analizom odgovora došlo se do najčešće spominjanih pozitivnih i negativnih utjecaja. Od pozitivnih utjecaja, u daleko najvećem broju isticani su oni ekonomski, poput povećanja standarda života, veće mogućnosti zarade, lakšeg zaposlenja i ekonomske sigurnosti. Od ostalih pozitivnih utjecaja u većem su se broju spominjali upoznavanje novih kultura, odnosno kulturna raznolikost, zatim povećanje tolerancije i unaprjeđenje ponude. Za primijetiti je da su ispitanici mnogo više pisali o negativnim utjecajima turizma te pritom navodili raznolike primjere. Kao najviše isticane negativne utjecaje može se izdvojiti velike

gužve, manjak parkinga, onečišćenje okoliša, porast cijena nekretnina i troškova života, buku, degradaciju i nepoštivanje kulturne baštine te preveliko oslanjanje na turizam. Vrijedi navesti neke od odgovora ispitanika:

- „Pozitivni utjecaji – veći životni standard, manja stopa nezaposlenosti, smanjenje stupnja ksenofobije, potreba za znanjem više stranih jezika, povećanje stupnja tolerancije, stvaranje destinacije atraktivnom za strana ulaganja, ulaganje u infrastrukturu i razvoj. Negativni utjecaji – masovni turizam, manjak strateškog upravljanja turizmom, iskorištavanje starine u krive svrhe i s tim neprikladno očuvanje pojedine kulturne baštine, otuđivanje lokalnog stanovništva od vrijednosti i ideala te stvaranje osjećaja pohlepe i prodavanja u svrhu brže i veće zarade.“
- „Turizam pozitivno utječe na životni standard, ali se negativno odražava na okoliš. Buka i prekapacitiranost posebno ugrožavaju kvalitetu života osjetljivih skupina stanovništva.“
- „Pozitivni utjecaji su ekonomska korist za zajednicu i sve što iz toga slijedi: lakše zaposlenje, ekonomska sigurnost, više sredstava za cijelu zajednicu i njen ekonomski napredak. Negativni utjecaji su: pritisak na cjelokupnu postojeću infrastrukturu grada, promet, onečišćenje okoliša i neplaniranje održivog razvoja.“
- „Pozitivno: zarada, otvorenost prema svijetu. Negativno: prevelika usmjerenost na samo jednu granu, zapostavljen razvoj ostalih djelatnosti, nedostatak radnih mjesta izvan područja turizma i ugostiteljstva.“
- „Pozitivno je što se ljudi niskoga obrazovanja mogu zaposliti, a negativno je što je životni prostor smanjen, nema parkinga i jako je teško ljeti pristupiti gradskom parku, plaži. Cijene su vani jako visoke, tako je jako skupo izaći, a za mlade ljude je jako teško kupiti nekretninu radi previsokih cijena, a na to utječe preizgrađenost i skućeni prostor koji je podređen turizmu. Teško se zaposliti mladim ljudima, s visokom stručnom spremom koja nije vezana za turizam. Novci od kulturnih ustanova odlaze Gradu koji ne obnavlja i ne vraća novac kulturi, nego ga troši za neke svoje interese.“
- „Turizam pozitivno utječe na mogućnosti zaposlenja lokalnog stanovništva, ali u strogo definiranom uskom sektoru djelatnosti, dok negativno utječe na mogućnosti

zapošljavanja u ostalim sektorima koji nisu vezani uz turizam. Velike gužve i visoke cijene te tendencija prekomjerne gradnje negativno utječu na kvalitetu života.“

Navedeni odgovori mogu biti dobar prikaz na kojim bi se sve područjima planiranja razvoja turizma u Dubrovniku moglo i trebalo poraditi – prije svega su to smanjenje gužvi, smanjenje cijena, potreba za stvaranjem radnih mjesta nevezanim za turizam, zaštita okoliša i smanjenje pritiska na infrastrukturu.

Zaključak

Glavni je cilj ovog rada bio pokazati kako stanovnici visokorazvijene turističke destinacije percipiraju različite učinke turizma – ekonomske, socio-kulturne i okolišne, odnosno kako percipiraju njihovu povezanost s kvalitetom svog života u cjelini. S obzirom na turizam kao fenomen koji uključuje iznimno velik broj aktera, od nositelja turističke ponude, javnog sektora, lokalnog stanovništva i turista, očigledno je da su njegovi učinci mnogobrojni i odnose se na različite skupine ljudi. Svi oni te utjecaje različito percipiraju, pa je tako od iznimne vrijednosti za daljnji razvoj turizma istraživati mišljenje glavnih sudionika turističkih aktivnosti u receptivnoj destinaciji. Oni na koje turizam najviše utječe su upravo lokalni stanovnici, budući da kontakte s turistima ostvaruju svakodnevno, izravno i neizravno, i to bez obzira jesu li s turizmom povezani ili nisu. Poznavanje njihovih stavova, stoga, treba dati uvid kreće li se razvoj turističke destinacije u dobrom smjeru ili ne.

Rezultati provedenog empirijskog istraživanja su pokazali da lokalno stanovništvo percipira ekonomske učinke turizma uglavnom pozitivno, i to posebice utjecaj na zapošljavanje, porast životnog standarda, privlačenje ulaganja i olakšavanje zaposlenja ljudima nižeg stupnja obrazovanja. Negativno ocijenjeni ekonomski učinci su porast cijena i troškova života, a izražena je i percepcija da se javni prihodi od turizma ne koriste dovoljno učinkovito za unaprjeđenje života lokalne zajednice. Potrebno je, dakle, uložiti dodatne napore od strane vladajućih struktura kako bi se regulirao porast životnih troškova i zadobilo povjerenje stanovnika, i to na temelju konkretnih doprinosa poboljšanju života u lokalnoj zajednici. Što se socio-kulturnih utjecaja turizma tiče, zabilježena je pozitivna percepcija stanovnika u smislu očuvanja kulturne baštine, ponude kulturnih manifestacija i događaja, kao i pozitivan utjecaj na društveni život općenito. Također, sudionici percipiraju susret s turistima kao vrijedno iskustvo, što je pokazatelj važnosti kulturološke razmjene. S druge pak strane, pokazuju svijest o štetnim utjecajima turizma na materijalna kulturna dobra, kao i na promjenu kulture i tradicije u gradu, a većina se ispitanika složila da bi kvaliteta života u Dubrovniku bila bolja kada bi se smanjio broj posjetitelja. Indikator je to potrebe za dijalogom i iznalaženjem rješenja u planiranju turizma koja bi stanovnicima omogućila kvalitetniji život nego što to trenutna količina turističkih posjeta dopušta. Percepcija sudionika istraživanja o okolišnim učincima turizma pokazala se većinom negativnom, pa je

i na ovom polju potrebno uložiti znatan trud svih uključenih strana jer turizam o okolišu izravno ovisi i bez kvalitetnog okruženja ne može opstati.

Nadalje, istraživanje je pokazalo da stanovnici Dubrovnika u najvećem broju nisu uključeni u planiranje i donošenje odluka o razvoju turizma u gradu – iznimno je malen udio ispitanika koji su naveli da su u te procese uključeni, što se može smatrati nezadovoljavajućim rezultatom. Većina ispitanih smatra da se turizmom u Dubrovniku ne upravlja na adekvatan način te nisu skloni mišljenju da su oblici turizma koji se trenutno razvijaju u gradu održivi. Ovi rezultati pokazuju da je u planiranju budućeg razvoja turizma u Dubrovniku potrebno puno pažnje posvetiti sinergijskom djelovanju i većoj uključenosti lokalnog stanovništva jer će bez međusobne suradnje biti iznimno teško razvijati održive oblike turizma koji bi trebali biti univerzalni i krajnji cilj.

Naposljetku, ispitanici su većinski izrazili da su zadovoljni kvalitetom svog života u cjelini te da turizam ima više pozitivan nego negativan utjecaj. Iako na kvalitetu života utječe nebrojeno mnogo faktora te se radi o prvenstveno subjektivnom doživljaju, rezultati istraživanja različitih autora spomenutih u radu govore u prilog činjenici da turizam itekako može mijenjati percepciju kvalitete života pojedinca. Utjecaji turizma odražavaju se na život stanovnika destinacije te turizam može djelovati na povećanje dobrobiti u različitim životnim domenama, poput materijalne, nematerijalne, emocionalne i drugih. Nažalost, taj utjecaj može biti i negativan te je, stoga, potrebno negativne utjecaje umanjiti, a pozitivne što više isticati. Tako će i pozitivan utjecaj na cjelokupnu kvalitetu života lokalnog stanovništva rasti, a time i potpora razvoju turizma. Još uvijek nedovoljno visoka prosječna ocjena zadovoljstva kvalitetom života u Dubrovniku, kao i veliki broj neodlučnih ispitanika koji utjecaj turizma ne doživljavaju niti pozitivnim niti negativnim, govore u prilog tome da je prostora za napredak još mnogo te da treba raditi na ostvarivanju svih potencijala koje razvoj održivih oblika turizma u zajednici pruža.

Bibliografija

- Allen, Lawrence R. „Benefits of Leisure Attributes to Community Satisfaction.“ *Journal of Leisure Research* 22, br. 2 (1990): 183-196.
- Allen, Lawrence R., Patrick T. Long, Richard R. Perdue, and Scott Kieselbach. „The impact of tourism development on residents' perceptions of community life.“ *Journal of Travel Research* 27, br.1 (1988): 16-21.
- Andereck, Kathleen L. and Claudia Jurowski. „Tourism and quality of life.“ U *Quality tourism experiences*, 153-171. Routledge, 2006.
- Andereck, Kathleen L. and Gyan P. Nyaupane. „Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents.“ *Journal of Travel Research* 50, br. 3 (2011): 248-260.
- Ap, John and John Crompton. „Developing and Testing a Tourism Impact Scale.“ *Journal of Travel Research* 37, br. 2 (1998): 120-130.
- Aref, Fariborz. „The effects of tourism on quality of life.“ *Life Science Journal* 8, br. 2 (2011): 26-30.
- Bilen, Miljenko. *Turizam i okoliš*. 2. izd. Zagreb: Mikrorad d.o.o., 2011.
- Bimonte, Salvatore i Valeria Faralla. „Does residents' perceived life satisfaction vary with tourist season? A two-step survey in a Mediterranean destination.“ *Tourism management* 55, (2016): 199-208.
- Brida, Juan Gabriel, Marta Disegna, i Linda Osti. „Residents' perceptions of tourism impacts and attitudes towards tourism policies in a small mountain community.“ *Tourismos: an international multidisciplinary journal of tourism* 9, br 1, (2014): 37-71.

- Cañizares Sanchez, Sandra María, Julia M. Núñez Tabales, i Fernando J. Fuentes Garcia. „Local residents’ attitudes towards the impact of tourism development in Cape Verde.“ *Tourism & Management Studies* 10, br. 1 (2014): 87-96.
- Costa, Teresa, Jorge Umbelino, Maria de Lurdes Calisto, Sandra Nunes, i Victor Alves Afonso. „Impacts of tourism and residents’ perceptions: A study in the regional tourism area of Lisbon.“ *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation* 10, br. 1 (2020): 28-40.
- Čavlek, Nevenka, Mato Bartoluci, Darko Prebežac, Oliver Kesar, i drugi. *Turizam – ekonomske osnove i organizacijski sustav*. 1. izd. Zagreb: Školska knjiga, 2011.
- Državni zavod za statistiku. Turizam u primorskim gradovima i općinama
https://www.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_tableid=BS_T4.px&px_path=Turizam__Turizam%20u%20primorskim%20gradovima%20i%20op%20c4%87inama&px_language=hr&px_db=Turizam&rxid=270bec23-cf6b-44ac-899c-495c689bf462 (pristupljeno 26.02.2022.)
- Eraqi, Mohammed. „Local communities’ attitudes towards impacts of tourism development in Egypt.“ *Tourism Analysis* 12, br. 3 (2007): 191-200.
- Garau-Vadell, Joan B., Ricardo Diaz-Armas, i Desiderio Gutierrez-Taño. „Residents' perceptions of tourism impacts on island destinations: A comparative analysis.“ *International Journal of Tourism Research* 16, br. 6 (2014): 578-585.
- Grad Dubrovnik. *Strategija razvoja turizma i odredbe u krizing-turizmu na području grada Dubrovnika (1. faza)*, Dubrovnik: Grad Dubrovnik, 2017. https://dura.hr/wp-content/uploads/2021/02/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzing_turizmu_na_podrucju_grada_Dubrovnika_I_faza_2017_-_finalna_verzija.pdf (pristupljeno 17.02.2022.)
- Hammad, Nada, Syed Zamberi Ahmad, i Avraam Papastathopoulos. „Residents’ perceptions of the impact of tourism in Abu Dhabi, United Arab Emirates.“ *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research* 11, br. 4 (2017): 551-572.
- Ivelja-Dalmatin, Ana, ur. *Dubrovnik: Turistička monografija*. Zagreb: Turistička naklada, 2002.

- Karaman, Antun. *Dubrovnik: povijest, kultura, umjetnost*. Zagreb: Turistička naklada, 2000.
- Kim, Kyungmi, Muzaffer Uysal, i Joseph M. Sirgy. „How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?“ *Tourism management* 36, (2013): 527-540.
- Magaš, Dragan, Ksenija Vodeb, i Zrinka Zadel. *Menadžment turističke organizacije i destinacije*. 1. izd. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, 2018.
- Mansfeld, Yoel, i Aliza Jonas. „Evaluating the socio-cultural carrying capacity of rural tourism communities: a ‘value stretch’ approach.“ *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 97, br. 5 (2006): 583-601.
- McGehee, Nancy G., i Kathleen L. Andereck. „Factors predicting rural residents’ support of tourism.“ *Journal of Travel Research* 43, br. 2 (2004): 131–140.
- Ministarstvo turizma i sporta. Popis kategoriziranih turističkih objekata u Republici Hrvatskoj. 2021. <https://mint.gov.hr/kategorizacija-11512/11512> (pristupljeno 28.02.2022.)
- Muresan, Iulia C., Camelia F. Oroian, Rezhem Harun, Felix H. Arion, Andra Porutiu, Gabriela O. Chiciudean, Alexandru Todea, i Ramona Lile. „Local residents’ attitude toward sustainable rural tourism development.“ *Sustainability* 8, br. 1 (2016): 1-14.
- Ničetić, Antun. „Otok s tajnom.“ U *Biseri Jadrana: Edicija za kulturu putovanja* 3, uredio Mario Bošnjak, 110-116. Zagreb: Fabra d.o.o., 2005.
- Nodari, Maja. „Država kao umjetnost.“ U *Biseri Jadrana: Edicija za kulturu putovanja* 3, uredio Mario Bošnjak, 28-45. Zagreb: Fabra d.o.o., 2005.
- Pavlič, Ivana, Ana Portolan, i Barbara Puh. „(Un)supported Current Tourism Development in UNESCO Protected Site: The Case of Old City of Dubrovnik.“ *Economies* 5, br. 1 (2017): 1-13.
- Pičuljan, Marija, Ana Težak Damijanić, i Zdravko Šergo. „Identifikacija i sistematizacija utjecaja turizma.“ *Ekonomski misao i praksa* 2, (2018): 585-602. <https://hrcak.srce.hr/file/311738> (pristupljeno 29.03.)

- Pirjevec, Boris. *Ekonomska obilježja turizma*. Zagreb: Golden marketing, 1998.
- Prentice, Richard. „Community-driven tourism planning and residents’ preferences.“ *Tourism Management* 14, br. 3 (1993): 218-227.
- Ramseook-Munhurrun, Prabha, i Perunjodi Naidoo. „Residents’ attitudes toward perceived tourism Benefits.“ *International Journal of Management and Marketing Research* 4, br. 3 (2011): 45-56.
- Seetanah, Boopen. „Assessing the dynamic economic impact of tourism for island economies.“ *Annals of Tourism Research* 38, br. 1 (2011): 291–308.
- Shani, Amir, and Abraham Pizam. „Community Participation in Tourism Planning and Development.“ U *Handbook of Tourism and Quality-of-Life Research*, uredio Muzafer Uysal, Richard Perdue, i Joseph Sirgy, 547–564. Dordrecht, Nizozemska: Springer, 2012.
- Tosun, Cevat. „Host perceptions of impacts: A Comparative Tourism Study.“ *Annals of Tourism Research* 29, br. 1 (2002): 231–253.
- Tsartas, Paris, Georgia Despotaki, and Efthimia Sarantakou. „New Trends for Tourism Products: The Issue of Tourism Resources.“ *Journal of Tourism Research* (2015): 194-204.
- Tsundoda, Tomoko, i Samuel Mendlinger. „Economic and Social Impact of Tourism on a Small Town: Peterborough New Hampshire.“ *J. Service Science & Management* 2, (2009): 61-70.
- Turistička zajednica Dubrovnik. *Izvešće radu turističkog ureda s financijskim izvješćem za 2020. godinu*. Dubrovnik: Turistička zajednica Dubrovnik, 2021.
https://tzdubrovnik.hr/user_files/novak/Izvjec%20A1%20C4%87e%20o%20radu%202020.pdf
 (pristupljeno 26.02.2022.)
- Turistička zajednica Dubrovnik. *Izvešće radu turističkog ureda s financijskim izvješćem za 2019. godinu*. Dubrovnik: Turistička zajednica Dubrovnik, 2020.
https://tzdubrovnik.hr/user_files/novak/Izvjesc%20o%20radu%20za%202019.pdf (pristupljeno 26.02.2022.)

- UNESCO. *Report on the UNESCO-ICOMOS Reactive Mission to Old City of Dubrovnik, Croatia from 27 October to 1 November 2015*. UNESCO, 2015. whc.unesco.org/document/141053 (pristupljeno 20.02.2022.).
- Veramenta-Paviša, Patricija. „Miri od grada.“ U *Biseri Jadrana: Edicija za kulturu putovanja 3*, uredio Mario Bošnjak, 60-69. Zagreb: Fabra d.o.o., 2005.
- Vlašić, Slobodan. „Feste i festivali.“ U *Biseri Jadrana: Edicija za kulturu putovanja 3*, uredio Mario Bošnjak, 230-231. Zagreb: Fabra d.o.o., 2005.
- Weaver, David B., i Laura J. Lawton. „Resident perceptions in the urban-rural fringe.“ *Annals of Tourism Research* 28, br. 2 (2001): 439-458.
- Woo, Eunju, Hyelin Kim, i Muzzafer Uysal. „Life satisfaction and support for tourism development.“ *Annals of Tourism Research* 50 (2015): 84–97.
- Zhang, Ye, Shu T. Cole, i Charles H. Chancellor. „Residents' preferences for involvement in tourism development and influences from individual profiles.“ *Tourism Planning & Development* 10, br. 3 (2013): 267-284.
- Zortuk, Mahmut. „Economic impact of tourism on Turkey's economy: Evidence from cointegration tests,“ *International Research Journal of Finance and Economics*, br. 25 (2009): 231-239.

Popis ilustracija

Tablice

Tablica 1. Usporedba broja postelja u Dubrovniku 2019./2020.	23
Tablica 2. Hotelski kapaciteti grada Dubrovnika 2022. god.	24
Tablica 3. Usporedba dolazaka domaćih i stranih turista u Dubrovniku 2018. – 2021.	26
Tablica 4. Usporedba dolazaka i noćenja stranih turista u Dubrovniku prema zemlji prebivališta.....	27
Tablica 5. Usporedba dolazaka turista 2019./2021. po mjesecima	29
Tablica 6. Percepcija ekonomskih učinaka turizma stanovnika Dubrovnika	34
Tablica 7. Percepcija socio-kulturnih učinaka turizma stanovnika Dubrovnika	38
Tablica 8. Percepcija okolišnih učinaka turizma	41
Tablica 9. Uključenost u razvoj turizma stanovnika Dubrovnika.....	43
Tablica 10. Percepcija kvalitete života stanovnika Dubrovnika	45

Grafikoni

Grafikon 1. Struktura postelja s obzirom na vrstu smještajnih objekata 2019. i 2020.....	25
Grafikon 2. Usporedba dolazaka 2019./2021. po mjesecima	30
Grafikon 3. Stupanj obrazovanja.....	32
Grafikon 4. Povezanost s turizmom	33
Grafikon 5. Turizam u Dubrovniku pozitivno djeluje na zapošljavanje.	35
Grafikon 6. Turizam u Dubrovniku omogućuje lakše zapošljavanje ljudima niže stručne spreme.....	36
Grafikon 7. Javni se prihodi od turizma učinkovito koriste za unaprjeđenje života lokalne zajednice.	36
Grafikon 8. Cijene proizvoda i usluga porasle su zbog turizma.	37
Grafikon 9. Susret s turistima iz različitih zemalja vrijedno je iskustvo.	39
Grafikon 10. Kvaliteta života u Dubrovniku bila bi bolja kada bi se smanjio broj posjetitelja.	40
Grafikon 11. Turizam potiče zaštitu i unaprjeđenje okoliša u Dubrovniku.	42
Grafikon 12. Informiran sam o aktivnostima vezanim uz razvoj turizma u Dubrovniku. ...	43

Grafikon 13. Uključen sam u proces donošenja odluka vezanih za razvoj turizma u Dubrovniku.....	44
---	----